

*Empowered lives.
Resilient nations.*

Socijalna kohezija na Kosovu: Pregled konteksta i ulazne tačke

Juli 2019

Mišljenja izražena u ovom izveštaju ne predstavljaju nužno stavove Programa za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP) na Kosovu i/ili Akademije Folke Bernadot (FBA).

1. UVOD	4
2. AKTUELNI KONTEKST U VEZI SA SOCIJALNOM KOHEZIJOM NA KOSOVU - KLJUČNI NALAZI ISTRAŽIVANJA UNDP-A/FBA-A	7
Tema 1: Kvalitet političkog liderstva	14
Tema 3: Mogućnosti udruživanja radi pozitivnih promena	18
Istraživači su istakli ključne aktere i dalju dinamiku	19
<i>Otuđenje mladih .....</i>	<i>19</i>
<i>Rodna ravnopravnost .....</i>	<i>20</i>
<i>Međunarodna zajednica i njena uloga .....</i>	<i>21</i>
<i>Religija kao faktor .....</i>	<i>21</i>
3. ZAKLJUČCI I SMERNICE ZA NADALJE.....	23
Sektorske ulazne tačke	24
<i>(i) Mediji .....</i>	<i>24</i>
<i>(ii) Sektor pravosuđa .....</i>	<i>25</i>
<i>(iii) Angažovanje ključnih aktera .....</i>	<i>25</i>
ANEKS 1 – PROJEKTI UNDP-a NA KOSOVU.....	27
ANEKS 2 – PROGRAM RADIONICE	31
ANEKS 3 – RADIONICE ZA VALIDACIJU (POTVRĐIVANJE) REZULTATA ISTRAŽIVANJA/IZVEŠTAJA	33
ANEKS 4 – DNEVNI RED RADIONICE O VALIDACIJI.....	37

1. UVOD

U svetlu rastućih tenzija u regionu Zapadnog Balkana uopšte, a naročito na Kosovu¹, analiza potencijalnih pokretača sukoba i zapaljivih tačaka, i identifikacija rizika i mogućnosti za programiranje socijalne kohezije, postaju sve važnije². Analiza razvoja u vezi sa sukobima oko Kosova preduzeta je 2012. godine od strane Programa za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP), ali od tada nije ažurirana; i nema mnogo dostupnih istraživanja iz drugih izvora koja ukazuju na dinamiku i probleme sukoba. Politička kretanja, posebno od 2012. godine, zahtevaju reviziju dinamike i potencijalnih pokretača, kao i ulaznih tačaka za konstruktivne promene. Ova analiza je preduzeta da bi se proširila perspektiva UNDP-a, zatim UN-a i šire zajednice zainteresovanih aktera o dinamici sukoba na Kosovu kroz proces analize socijalne kohezije iz perspektive više zainteresovanih strana.

U situacijama koje nisu u neposrednom oružanom sukobu, ali gde se građani i politički akteri bave nasleđima iz prethodnih ciklusa nasilja; ili tamo gde je politički apetit vezan za priču o izgradnji mira ili pomirenju slab, rad na unapređenju socijalne kohezije može pružiti važan doprinos širem cilju planiranja održavanja mira koji je postavljen Izveštajem generalnog sekretara o izgradnji i održavanju mira i u skladu sa ciljem održivog razvoja (SDG) broj 16: o „miru, pravdi i inkluziji“. Ovaj koncept UNDP je definisao kao:³

„Svojstvo društva koje odražava stepen poverenja, međuzavisnosti, ekonomske razmene i međuljudske interakcije zajedno sa osećajem zajedničke sudbine. Socijalna kohezija vodi ka spremnosti da zajedno učestvujemo u potrazi za zajedničkim ciljevima mira i razvoja, i da saradujemo i angažujemo se zajedno sa državom na međusobnom jačanju odnosa poverenja i lojalnosti između države i društva.“⁴

Ovaj rad objedinjuje nalaze niza vođenih radionica koje su imale za cilj da obuhvate različite perspektive i dimenzije relevantne za socijalnu koheziju na Kosovu, a koje su se održavale u oktobru 2018. godine, praćene sekundarnom literaturom i analizama. To je učinjeno kroz partnerstvo UNDP-a i Akademije „Folke Bernadotte“ (FBA). FBA je podržala proces radionica pod vodstvom UNDP-a pružajući podršku za planiranje, dizajn i vođenje radionica, kao i finansijsku podršku tom procesu. Saradnja je bila deo šire saradnje FBA sa UN-om, posebno zajedničkog programa UNDP–DPA o jačanju nacionalnih kapaciteta za sprečavanje sukoba.

Rezime metodologije

Uz okupljanje stručnjaka, praktičara, građana, državnih službenika i predstavnika OCD-a, metodologija za radionice izgrađena je oko UNDP-ove definicije socijalne kohezije (gore), i fokusirana je na identifikovanje *konektora* i *delilaca* (onih koji povezuju i onih koji stvaraju podele) socijalne kohezije na Kosovu, kao i na moguće načine jačanja socijalne kohezije i

---

¹ Pominjanje Kosova se razume u kontekstu Rezolucije SB UN 1244 (1999).

² Videti na primer: Rising Tensions between Pristina, Belgrade Threatening Efforts to Forge Lasting Peace in Kosovo, Special Representative Tells Security Council, United Nations Security Council. 14. maj 2018, <https://www.un.org/press/en/2018/sc13335.doc.htm>.

³ UNDP ima niz programskih inicijativa koje su osmišljene da doprinesu poboljšanju socijalne kohezije i održivom miru na Kosovu, u svetlu cilja 16 „o miru, pravdi i jakim institucijama“ iz Agende 2030 za održivi razvoj. Prethodni angažman sastojao se od niza uspešnih intervencija, kao dela upravljanja i izgradnje mira; okruženje, klima i otpornost na katastrofe; i portfolije održivog razvoja. Oni su sažeti u Prilogu 1 ovog dokumenta.

⁴ UNDP (predstojeće). *Jačanje socijalne kohezije za održavanje mira – Vodič za procenu i praksu*.

razvoj budućih scenarija.⁵ Sadržaj radionica izradio je FBA i zasnovan je na interaktivnim vežbama i vođenim diskusijama. Radionice su imale za cilj da identifikuju prednosti i slabosti u trenutnom kontekstu Kosova a koje su u vezi sa pitanjima koja se tiču poverenja, međuzavisnosti, ekonomske razmene i međuljudskih interakcija. Vođene radionice održane su u opštinama Mitrovice, Gnjilana i Prištine, kako bi se odrazile različite perspektive iz različitih geografskih područja i stavovi različitih etničkih grupa.

Okvir za diskusiju na radionicama i ključna pitanja kojima se teži:

- *Razmišljati o stepenu poverenja, međuzavisnosti, ekonomske razmene i međuljudske interakcije koji postoje na Kosovu;*
- *Istražiti horizontalne i vertikalne dimenzije i prepreke za socijalnu koheziju;*
- *Razumeti konektore koji vode ka spremnosti da se kolektivno učestvuje u potrazi za zajedničkim ciljevima mira i razvoja.*

Radionicama je prisustvovalo ukupno 32 ljudi, predstavnika nacionalnih institucija, civilnog društva, zajednice i međunarodnih organizacija. Iako je to mali broj učesnika, oni su pokazali visok nivo angažovanosti tokom diskusija, posebno u Prištini i Mitrovici, gde je broj bio veći (samo 8 učesnika je mobilisano u Gnjilanu). Preko polovine učesnika bile su žene. U Mitrovici je većina učesnika predstavljala srpsku govornu zajednicu, a na ostalim radionicama većina je govorila albanski jezik. Radionicama je nedostajalo učešće drugih kosovskih manjina. Prisustvovao je i niz predstavnika iz međunarodne zajednice. Mali broj učesnika predstavljao je mlade. Ni na jednoj od radionica nije bilo prisutnih predstavnika verskih zajednica.⁶

Pošto su se tri radionice razlikovale po sastavu, broju i reprezentaciji, neke vežbe su bile delimično izmenjene kako bi se prilagodile veličini prisutne publike. Međutim, osnovni format je bio da je svaka radionica počinjala vođenom vežbom koja je uvodila brojna pitanja, istražujući sa učesnicima gde je socijalna kohezija najjača a gde najslabija; gde učesnici vide najveću spremnost za zajedničko jačanje poverenja između svih Kosovaca i institucija; i koji su akteri najvažniji za jačanje socijalne kohezije na Kosovu. Nakon toga usledila je vođena rasprava u pravcu skeniranja konteksta za socijalnu koheziju na Kosovu, sa ciljem da se zajednički razgovara o važnim aspektima socijalne kohezije. Bila je i sesija na kojoj je predstavljena UNDP-ova komisija o socijalnoj koheziji, zajedno sa diskusijom autora i mogućnošću da učesnici analiziraju, odgovore i problematizuju raspravu oko nalaza istraživanja. Zatim je održana radna sesija u grupama s ciljem identifikacije uvida u faktore rizika i mogućnosti unapređenja socijalne kohezije. Rad u grupi praćen je plenarnom raspravom i pokušajem diskusije o potencijalnim budućim scenarijima.

Ovom procesu su dalje pružali informacije brojni manji bilateralni sastanci, održavani paralelno sa radionicama. Ovi sastanci su uključivali centralne institucije u Prištini, predstavnike civilnog društva, akademije, verskih zajednica i političke posmatrače. Ovaj

⁵ *Okvirne smernice i postupci analize sukoba*, Globalno partnerstvo za sprečavanje oružanih sukoba, 2016.

⁶ Vidi Agendu u Aneksu 2.

izveštaj obuhvata rasprave na radionicama sa literaturom o sekundarnim izvorima i dostupnom analizom da bi izvršio trijažu i napravio širu sliku. Izveštaj se takođe služi podacima iz studije o socijalnoj koheziji na Kosovu koju je naručio UNDP, analize prevencije sukoba / socijalne kohezije koju je UNDP regionalni centar u Istanbulu (IRH) preduzeo u severnim opštinama na Kosovu⁷, zajedno sa ranijim radom na analizi razvoja sukoba koji su odradili u UNKT-u, a sve ovo je i dalje podržano literaturom o političkom okruženju i dinamici sukoba na Kosovu.

Kako je obim konsultacija bio ograničen, ovaj rad se nudi kao presek koji proizlazi iz primenjene metodologije. Iako se predstavljeni zaključci ne mogu smatrati reprezentativnim za stanovništvo Kosova i sve njegove zainteresovane aktere, oni ipak daju uvid koji će doprineti da UNDP identifikuje buduće oblasti programskog angažovanja za jačanje socijalne kohezije. Sledeća diskusija identifikovala je zapažanja izneta tokom radionica, sa osnovnim podacima iz dostupne literature i sekundarnih izvora, kao i iz bilateralnih konsultacija koje su održane u okviru ovog procesa.

Da bi se ojačao nalaz izveštaja, preduzet je postupak vrednovanja (validacije). Učesnici sa originalne radionice pozvani su na niz radionica o validaciji kako bi razgovarali o ključnim nalazima i zaključcima izveštaja. Rasprava na radionici o validaciji može se naći u Prilogu 3.

---

⁷ Razumevanje povezanosti između DRR-a i sprečavanja sukoba / Socijalne kohezije na Kosovu: Pregled „Poverenja i izgradnje poverenja kroz smanjenje rizika od katastrofa i rodnog integrisanja“, Izveštaj Misije IRH-a, Kosovo, avgust 2018.

2. AKTUELNI KONTEKST U VEZI SA SOCIJALNOM KOHEZIJOM NA KOSOVU - KLJUČNI NALAZI ISTRAŽIVANJA UNDP-A/FBA-A

Kosovo je u poslednje dve decenije prešlo dug put, od nasilnog sukoba, preko međunarodne intervencije uspostavljanjem Civilne uprave Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) i transatlantskog vojnog prisustva NATO-KFOR, pa do jednostranog proglašenja nezavisnosti koje je prihvatio Međunarodni sud pravde u Hagu, a koji osporava Srbija. Takođe, Kosovo je produbilo veze sa Evropskom unijom (EU) i potpisalo je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju 2015. godine, i na taj način postalo potencijalni kandidat za članstvo u EU.

Kosovo ima 1,8 miliona stanovnika⁸. Više od polovine stanovništva je mlađe od 25 godina, što ga čini najmlađom populacijom u Evropi. Poslednji popis na Kosovu održan je 2011. godine, i nije uključivao sever Kosova. Prema podacima Kosovske agencije za statistiku, 92,9 procenata stanovništva su Albanci, 1,5 procenata Srbi, a 5,6 procenata ostale manjine.⁹ Rezultat toga je neslaganje u tačnosti podataka, posebno među srpskim zajednicama.¹⁰ Etnički Albanci, koji uglavnom pripadaju islamskoj veri i govore albanski jezik, čine ukupnu većinu sa 92,9 posto.¹¹ Srbi čine najveću manjinsku grupu na Kosovu, govore srpski i pretežno su pravoslavni hrišćani. Prema procenama zasnovanim na podacima OEBS-a za 2010. i 2013. godinu, srpska zajednica čini 7,8 procenata ukupnog stanovništva na Kosovu.¹² Unutar srpskih naselja Albanci su u stvari manjina. Manje zajednice na Kosovu uključuju Rome, Aškalije, Egipćane, Bošnjake, Turke i Gorance.

Politička dostignuća, reforme, zakonodavstvo u skladu sa standardima EU i uspostavljanje centralnih institucija ukazuju na značajan napredak u odnosu na vremena sukoba. Kosovo je 2015. godine potpisalo Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i postalo je potencijalni kandidat za članstvo u EU. Na političkom nivou, dijalog između Kosova i Srbije, vođen uz posredovanje EU od marta 2011, najpre je bio fokusiran najviše na tehničke aranžmane vezane za svakodnevne odnose, prelazeći polako u političke razgovore na visokom nivou od kraja 2012. i dovodeći do Briselskog sporazuma 2013. godine. Ovaj proces je u neku ruku omogućio Srbiji i Kosovu da se kreću konstruktivnije nego dosad ka normalizaciji društveno-političkih pitanja, posebno onih koja se tiču severnog Kosova. Međutim, osetljiva područja poput bezbednosti, vladavine zakona, nadležnosti lokalnih vlasti i granične kontrole, nisu rešena i zapravo su pogoršana u poslednjih nekoliko godina. U 2018. godini, predsednici Kosova i Srbije izneli su ideju o „razgraničenju“, koja je verovatno uključivala razmenu severa Kosova za srpske okruge sa većinskim Albanskim stanovništvom.¹³ Ovaj predlog je kritikovan kao pretnja za stabilnost na zapadnom Balkanu, i postoji snažno protivljenje tom potezu i na Kosovu i u Srbiji.¹⁴

⁸ Kosovska agencija za statistiku <http://ask.rks-gov.net/en/add-news/vler%C3%ABsimi-i-populls%C3%AB-2018/>

⁹ Kosovska agencija za statistiku. Kosovo u brojevima 2017. Informacije preuzete u martu 2019. godine sa <http://ask.rks-gov.net/media/4404/kosovo-in-figures-2017.pdf>

¹⁰ Moguće je da ove procene prikazuju manju zastupljenost srpske, romske i nekih drugih etničkih manjina, zbog toga što se zasnivaju na kosovskom nacionalnom popisu stanovništva iz 2011. godine, gde je bilo isključeno severno Kosovo (region koji je u velikoj meri nastanjen Srbima), a taj popis je bio i delimično bojkotovao od strane pripadnika srpske i romske zajednice u južnom delu Kosova.

¹¹ Bertelmann Stiftung, Country Report, Kosovo, 2018.

¹² Mnogo veći udeo nego procena od 1.5% iz popisa 2011. godine.

¹³ Evropski parlament (2018). Odnosi Srbije i Kosova, Sukob ili normalizacija, pristupljeno marta 2018. godine: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635512/EPRS_BRI\(2019\)635512_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635512/EPRS_BRI(2019)635512_EN.pdf)

¹⁴ Ibid.

Briselski sporazum naišao je na stalne kritike unutar obe zajednice. Sprovođenje dogovorenih mera bilo je delimično i ometano je mnogim građanskim i političkim protestima. Uprkos sve većem pritisku na obe strane da konačno postignu dogovor koji bi mogao da otključa vrata članstvu u EU, odnosi i dalje ostaju napeti, a napredak ka normalizaciji trenutno je u zastoju.¹⁵ Regionalni sastanci takođe ukazuju na mnoštvo problema vezanih za status Kosova i Srbija često odbija da prisustvuje sastancima na kojima je i Kosovo pozvano, što ponekad dovodi do toga da Kosovo ne prisustvuje regionalnim sastancima i inicijativama. Od novembra 2018. trgovinski odnosi su na najnižem nivou zbog poreza na uvoz koji je Kosovo uvelo za srpsku robu. Kosovo je podiglo carinske tarife za srpsku i bosansku robu sa 10 na 100 procenata nakon što je Srbija blokirala Kosovo pridruženje Interpolu, međunarodnoj policijskoj organizaciji.¹⁶

Političke, administrativne i društvene podele i dalje su snažno prisutne po etničkim linijama na Kosovu, kao i na ostatku zapadnog Balkana. Napetosti između kosovskih Srba i kosovskih Albanaca najizraženije su na severu Kosova, u opštinama Severna Mitrovica, Zubin Potok, Zvečan i Leposavić; iako su i drugde vidljivi. Pojava određenih incidenata, poput puštanja „provokativnog“ srpskog voza, u kontinuitetu dovodi do pojačanja postojećih i stvaranja novih tenzija među kosovskim Srbima i kosovskim Albancima.¹⁷

Ključni sistemski faktori

Mnoge od ovih pozadinskih dinamika navedene su tokom radionica, što je poslužilo za prepoznavanje uzajamnog delovanja faktora i snaga deljenja i sistemskih faktora koji podrivaju socijalnu koheziju na Kosovu. Kao što ukazuju vrlo različite perspektive učesnika tri skupa radionica, različite naracije koegzistiraju u pogledu percepcije o socijalnoj koheziji na Kosovu. Ovi narativi utiču na sve aspekte života na Kosovu i prenose se mlađim generacijama, što zauzvrat doprinosi daljoj polarizaciji između zajednica.

Dva ključna sistemska faktora i dalje podstiču tenzije na Kosovu: (i) nerešeni politički status i; (ii) nedostatak sveobuhvatnog procesa „suočavanja sa prošlošću“. U daljem procesu identifikovane su se tri glavne teme, koje su izvedene i utiču (u najvećem delu negativno) na sistemske faktore. Ove tri teme identifikovane su na svim radionicama (iako sa različitim perspektivama) kao centralne za socijalnu koheziju na Kosovu. To su: i) kvalitet političkog liderstva; ii) stagnacija u pogledu ekonomije, upravljanja i socijalnih usluga; i iii) mogućnosti za ujedinjenje u cilju promena. Ove teme služe kao okvir ovom izveštaju za strukturiranje razmišljanja i doprinosa radionica o socijalnoj koheziji. Kao što je naznačeno kodiranjem u boji na Slici 1, prevlast ovih faktora je od strane učesnika identifikovana kao negativna u odnosu na socijalnu koheziju i održivi mir na Kosovu. Međutim, zajednički izazovi među građanima su takođe identifikovani kao oni koji nude *potencijal* za izgradnju veza i mostova za prevazilaženje podela u cilju pozitivnih promena.

---

¹⁵ Evropski parlament (2018). Odnosi Srbije i Kosova, Sukob ili normalizacija, pristupljeno marta 2018. godine: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635512/EPRS_BRI\(2019\)635512_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635512/EPRS_BRI(2019)635512_EN.pdf)

¹⁶ Reuters (2018). Kosovo je pogodilo Srbiju i Bosnu 100-postotnim carinskim dažbinama nakon uskraćivanja Interpola, pristupljeno marta 2018. godine: <https://www.reuters.com/article/us-kosovo-serbia-trade/kosovo-hits-serbia-bosnia-with-100-percent-customs-fees-after-interpol-snub-idUSKCN1NQ29W>

¹⁷ BBC (2017). Vozovi gotovo izvlače Kosovo i Srbiju sa šina, pristupljeno januara 2019. godine: <https://www.bbc.com/news/world-europe-38666279>

Slika 1: Međusobna interakcija delilaca i sistemskih faktora koji utiču na socijalnu koheziju na Kosovu

Rasprave na radionici naglasile su da je kosovsko stanovništvo i dalje duboko podeljeno po etničkim linijama. Različita shvatanja o tome kako tumačiti socijalnu koheziju na Kosovu i priče oko nje, zavisila su od regionalnog okruženja radionice. Na primer, u jednom kontekstu zajednica se bavila diskusijama o tome „kako“ unaprediti socijalnu koheziju, dok se u drugom kontekstu druga zajednica ne bi složila sa istim viđenjem socijalne kohezije i postavljalo se pitanje: „socijalna kohezija – sa kim?“ Među starijim učesnicima ponavljalo se da je socijalna kohezija bila jača u prošlosti, za vreme Jugoslavije, uz osećaj nostalgije za idealizovanim stanjem ekonomskog rasta i pune zaposlenosti, i vremenu u kome podele među zajednicama nisu postojale.

Nerešeni politički status Kosova označen je kao pitanje koje stvara duboku polarizaciju, održavajući situaciju političke konfuzije i *statusa quo*, što ozbiljno koči razvoj Kosova. Tokom radionice u Severnoj Mitrovici istaknuto je da Priština nije u mogućnosti da ostvari potpuni suverenitet na severu Kosova. Iako se razume da opštine, sa nadležnostima delegiranim iz ministarstava, pružaju javne usluge, učesnici u Mitrovici su brzo ukazali na to da obrazovanje, zdravstvo i odvoz smeća na severu obezbeđuje i pruža Srbija. Tokom druge dve radionice primećeno je da Beograd pruža političku, finansijsku i administrativnu podršku kosovskim Srbima i da na severu Kosova postoje elementi (pojedinci i grupe) koji manipulišu zajednicom sa severa Kosova u političke svrhe.¹⁸ Zapravo, nekoliko pojedinaca sa severa Kosova otvoreno je izrazilo duboko osećanje otuđenosti i skepticizma u vezi sa namerama Prištine prema njima kao građanima. Čak iako ih neki pojedinci sa prebivalištem na severu Kosova pre vide dobroćudne nego kao da to nisu, oni su doveli u pitanje sposobnost Prištine da upravlja složenim regionalnim, nacionalno-političkim odgovornostima i ograničenjima koja se zasnivaju na resursima, kako bi se efikasno zaštitile i obezbedile osnovne funkcije institucija. Dok su izjave na radionicama podvlačile međusobno nepoverenje između zajednica, pripadnici obe zajednice bili su ujedinjeni u

¹⁸ Prema studiji UNDP, stanovnici severnih opština generalno izveštavaju o nižim nivoima poverenja u institucije u poređenju sa drugim delovima Kosova. UNDP (2015). *Kosovski mozaik*, pristupljeno januara 2019. godine: http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/democratic_governance/kosovo-mosaic-2015.html.

izražavanju zajedničke skepse kada su u pitanju interesi političkih predstavnika u Prištini i Beogradu koji su uključeni u pregovore o statusu Kosova.

Nerešeno pitanje statusa kao sistemski faktor

Mada je nezavisnost Kosova proglašenu 2008. godine međunarodno priznalo više od 100 država, pri čemu ona uživa i ogromnu podršku među većinskim kosovskim albanskim stanovništvom, Srbija ovu nezavisnost oštro osporava, isto kao i njeni uticajni međunarodni saveznici, a protiv joj se većina u zajednicama unutar Kosova koje govore srpski. Temeljne razlike su se pokazale na političkom nivou tokom trajanja razgovora. Za Prištinu, pregovori su imali za cilj da pridobiju Srbe za prihvatanje Ahtisarijevog plana (okvira koji je prvobitno osmislio Marti Ahtisari (Martti Ahtisaari), bivši specijalni izaslanik UN-a – plana koji je uspostavio unutrašnju strukturu i državnost Kosova). U tumačenju Beograda razgovori su bili usmereni na pokušaj revizije ili poboljšanja sporazuma koje Beograd već smatra pogrešnim ili neprihvatljivim (uključujući i Ahtisarijev plan).¹⁹ Političko okruženje u vezi s retorikom i diskursom oko mnogih pitanja ostaje veoma sporno. Istovremeno, postoje i unutrašnje podele na obe strane koje su tokom pregleda istaknute kao dodatni faktori koji utiču na trenutne turbulencije.

Napetosti na najvišim političkim nivoima između Kosova i Srbije, posebno zbog statusa Kosova i primene Briselskog sporazuma iz 2013. godine, doprinose negativnim efektima na lokalnom nivou. U tom kontekstu, zajednice koje su pogođene sukobom ostale su uglavnom razdvojene: i geografski, i kulturno, i politički. Iako je postignut određeni stepen političke integracije, socijalna, kulturna i ekonomska integracija je bila minimalna. Zajednice žive jedna pored druge, ali ne i zajedno. Bilo je pokušaja uspostavljanja sveobuhvatnog procesa „suočavanja sa prošlošću“, međutim, rezultati su bili ograničeni, a pomirenje ostaje neuhvatljivo. U političkom i društvenom diskursu i dalje dominiraju narativi o sukobu koji stvaraju podele. Ova upornost se još pojačava rečima i postupcima političkih i lidera iz zajednice, koji svoj politički legitimitet izvlače iz sukoba, jer je kontinuitet sukoba narativa više puta bio mobilisan sa ciljem da konsoliduje domaće glasače.

Stoga, sporni status suvereniteta Kosova ostaje i dalje sistemski faktor sukoba. Pitanje statusa i dalje utiče na sposobnost Kosovaca da imaju koristi od međunarodnih aranžmana u kojima uživa ostatak zapadnog Balkana. Na primer, Kosovo ne uživa u viznoj liberalizaciji koja je data ostatku zapadnog Balkana.

Rastuće nezadovoljstvo kod obe sukobljene strane rezultat je delimične realizacije težnji Kosova za dobijanje i priznavanje nezavisnosti. Od proglašenja nezavisnosti Kosova 2008. godine, većinsko albansko stanovništvo sve je više frustrirano onim što se doživljava kao neuspeh kosovskih lidera i institucija da ispune obećanja o suverenoj nezavisnosti, kao i percepcijom nepopularnih ustupka srpskoj političkoj agendi. Manjinsko stanovništvo koje govori srpski jezik, sve je više uznemireno onim što smatra konsolidacijom suvereniteta Kosova za koju ne postoji otpor.

Generalno, nedostaje sprovođenje odredaba sporazuma između Kosova i Srbije, što postavlja dodatna pitanja oko potpisivanja konačnog sporazuma i oko toga da li će ga, ukoliko bude potpisan, sprovesti. Postizanje političkog konsenzusa na Kosovu za potpisivanje ovog

---

¹⁹ ICG (2013), op. cit.

konačnog sporazuma postaje teže sa mogućom primenom uslova koji potencijalno mogu da ugroze suverenitet Kosova.²⁰ Izjave tokom 2018. godine u vezi sa korekcijom granice otvorile su diskurs o mogućnosti „razmene teritorija“.

Bez obzira na formalno priznati status, sever Kosova funkcioniše u mnogim aspektima kao sastavni deo Republike Srbije, a institucije severa Kosova dobijaju podršku iz Srbije. Koristi se srpska valuta – dinar, i Vlada Srbije imenuje ministra za „Kosovo i Metohiju“ sa nadležnostima vezanim za regionalna dešavanja na Kosovu.²¹ Pored toga, zajednica kosovskih Srba kontinuirano je ugrožena i sprečena da se aktivno bavi politikom. Prema Institutu za bezbednosne studije Evropske unije, „ovo je posebno naglašeno pre i tokom nacionalnih i lokalnih izbora na Kosovu, kada su lokalni srpski političari, kao i zaposleni u (srpskim) javnim institucijama, dobijali pretnje ili bili napadani zbog učešća u izbornom procesu ili zbog podržavanja kandidata koji su se kandidovali nezavisno od „Srpske liste“ – političke organizacije kosovskih Srba pod kontrolom Beograda.²² Iako zajednice kosovskih Srba na jugu Kosova u velikoj meri prihvataju i komuniciraju sa kosovskim institucijama posle proglašenja nezavisnosti, one i dalje ostaju socijalno izolovane, žive u monoetničkim zajednicama ili u mešovitim zajednicama sa Romima, Aškalijama i Egipćanima. Postoji nekoliko primera u kojima kosovski Srbi i kosovski Albanci žive u međusobnoj blizini i svakodnevno ostvaruju interakciju, ali istinsko integrisanje u kosovske institucionalne strukture još uvek nije stvarnost.

Dok neki kažu da su dualne strukture, dvostruki tokovi finansiranja, dualne hijerarhije i do neke mere dvostruke stvarnosti uvek prisutne – situacija je u mnogim aspektima napredovala izvan klasičnog „dvojnog suvereniteta“.²³ Tako dobijamo situaciju sa složenim kontekstom upravljanja i građanima suočenim sa preklapajućim se i konkurentnim birokratskim sistemima koji su često protivrečni i „kafkanski“ u svojim zahtevima.

Organizacije civilnog društva iz Srbije i sa Kosova napisale su otvoreno pismo rukovodstvu Evropske unije protiv podele Kosova ili razmene teritorija između Kosova i Srbije, navodeći da „crtanje granica šalje veoma opasnu poruku građanima Srbije i Kosova, kao i celom regionu, jer postoji realna mogućnost legitimiziranja opasne propagande etničkog vlasništva nad teritorijom – principa koji je region u više navrata gurnuo u krvave sukobe“.²⁴ Na Kosovu su se hiljade demonstranata u organizaciji opozicione stranke Samoopredeljenje (VV) okupile protiv predloga predsednika za korekciju granica.²⁵ Prema anketama iz juna 2018. godine, 65,2% građana smatra da konačni sporazum sa Srbijom ne bi trebalo da bude potpisan ukoliko ovaj sporazum ne sadrži priznanje Kosova od strane Srbije.²⁶

Nepoverenje između zajednica i dalje traje, kao i nepovezanost i nepoverenje između stanovništva i institucija upravljanja. Sve veće je i nepoverenje u međunarodnu politiku i intervenciju i sve očitiji je jaz između generacije ponikle tokom sukoba koja je preokupirana pitanjima identiteta, suvereniteta i izgradnje države, i postkonfliktne generacije koja je međunarodno izolovana, opterećena osećajem identiteta proisteklim iz prošlosti. Postkonfliktna generacija na Kosovu, podstaknuta konfliktnim narativima koji su obično predstavljeni kao

²⁰ Demokratija za razvoj (2018). Konačni sporazum između Kosova i Srbije, pristupljeno januara 2019. godine: www.d4d-ks.org/en/infographics/final-agreement-kosovo-serbia-konacan-sporazum-kosova-srbije/

²¹ <http://kim.gov.rs/eng/v526.php>

²² Institut Evropske unije za sigurnosne studije (2018). Priština i Beograd izgubili su se od normalizacije, pristupljeno januara 2019. godine: <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief%205%20Belgrade%20and%20Pristina.pdf>

²³ „Dvostruki suverenitet“ bio je naslov izveštaja ICG iz 2011. godine. ICG (2011). *Severno Kosovo: Dvostruki suverenitet u praksi*.

²⁴ Evropski zapadni Balkan (2018), *Otvoreno pismo Federiki Mogherini iz OCD Srbije i kosovskih OCD-a protiv podele Kosova*. Pristupljeno oktobra 2018. godine, www.europeanwesternbalkans.com/2018/08/07/open-letter-federica-mogherini-serbias-kosovos-csos-division-kosovo/

²⁵ Balkan Insight (2018). *Hiljade ljudi na Kosovu protestuje protiv predloga za "korekciju granice"*. Informacije su preuzete oktobra 2018. godine sa <http://www.balkaninsight.com/en/article/thousands-citizens-protest-against-kosovo-president-09-29-2018>

²⁶ Demokratija za razvoj (2018). *Konačni sporazum između Kosova i Srbije*, www.d4d-ks.org/en/infographics/final-agreement-kosovo-serbia-konacan-sporazum-kosova-srbije/.

apsolutne istine, i ograničenom interakcijom sa originalnom generacijom iz sukoba, interakcijom koja bi mogla pružiti empirijsko opažanje za osporavanje dominantnih narativa, istovremeno je ranjiva u odnosu na nasleđene predrasude.

I kosovski Albanci i kosovski Srbi sebe vide žrtvama agresije koja je počinila ona druga zajednica, i kao rezultat toga, međuetnički animozitet i nepoverenje uvek su prisutni. U malom društvu kao što je Kosovo, sukob je većinu stanovnika direktno i lično pogodio, a dijametralno suprotne perspektive koje se tiču prošlosti nikada nisu obrađene u ukorenjenom nacionalnom dijalogu radi rešavanja iskustava i perspektiva i sa ciljem izlečenja društva. Mnogi učesnici radionica potvrdili su da se nasleđe sukoba održava neprestanim podsećanjima, podsetnicima (memorijalizacijom) i političkom kulturom koja namerno *održava rane otvorenim*. Tokom radionica je takođe rečeno da jaz u obrazovnom sistemu drži zajednice podeljenim, a simboli sukoba na svim stranama i dalje su svuda prisutni. Prema učesnicima, školski udžbenici i nastavni materijali sadrže elemente nacionalizma i predrasuda, podstičući razdvojeno i zasebno razumevanje sukoba i različite narative o kontekstu. Ovo služi samo za jačanje podela, stvaranje i održavanje stereotipa i viktimizaciju²⁷, i predstavlja ključni faktor koji sprečava Kosovo da se izleči kao nacija. Kao što je jedan učesnik radionice izrazio: *Sada je 21. vek, i 20 godina kasnije još uvek smo zaglavljani između rata i mira.*

Iako je stvarno nasilje tokom protekle decenije bilo ograničeno tek na kratkotrajne, sporadične talase etnički motivisanih napada, prisutnost i održavanje simbola sukoba omogućavaju političkim akterima da se pozivaju na njih, pa tako i postoji rizik da se oni takođe mogu koristiti za ponovno potpaljivanje nasilja. Simboli sukoba i etničke pripadnosti koje su učesnici spomenuli bili su, na primer, groblja OVK i mesta memorijalizacije, pravoslavni krstovi u školama, državne zastave itd. Ova simbolika nosi važne implikacije i utiče na pronalaženje rešenja nakon sukoba. Nedavna studija utvrdila je da deca uzrasta od šest do jedanaest godina na Kosovu mogu lako i tačno da uoče zajedničke društvene markere – poput ikona ili slika – povezane sa grupama vezanim za sukob (tj. da li su albanski ili srpski).²⁸ S obzirom na to da se deca na Kosovu odgajaju u odvojenim školama, sa minimalnim ili nikakvim međuetničkim kontaktom, to uklanja mogućnost interakcije dece iz jedne etničke grupe sa decom iz drugih etničkih grupa, i priliku da se iz prve ruke uvere u to kakav je zapravo onaj „drugi“, pošto su već unapred dobili ideju o tom „drugome“. Još važnije, to što se deca identifikuju sa jednom grupom, takođe utiče na njihov stav i ponašanje prema „drugima“, što utiče i na buduće generacije i buduću socijalnu koheziju.²⁹

Bez izglednog političkog ishoda prihvatljivog za sve strane, uz nelagodno održavanje političkog *statusa quo* i odsustvo uspešnog procesa suočavanja sa prošlošću, situacija na Kosovu i dalje liči na zamrznuti sukob. Dok su učesnici radionica rekli da se međuljudske interakcije između zajednica odvijaju kao deo svakodnevnog života, primeri društvene kohezije na dubljem nivou su retki i, prema rečima učesnika, stavovi jednih prema drugima

²⁷ Savet Evrope (2017). *Pravda, socijalna kohezija i sloboda medija ostaju glavni izazovi na Kosovu**. Pristupljeno oktobra 2018. godine na www.coe.int/en/web/commissioner/-/justice-social-cohesion-and-media-freedom-remain-top-challenges-in-kosovo-?desktop=true

²⁸ Pomoć deci (2019). Kako i kada deca razumeju grupe povezane sa konfliktima, pristupljeno marta 2019. godine:

<https://helpingkidsqub.com/2019/03/04/how-and-when-do-children-understand-conflict-related-groups/>. As cited in

Priština Insight (2019). *Informacije o bojama koje razdvajaju*, pristupljeno 2019. godine <https://prishtinainsight.com/the-colors-that-divide/>

²⁹ Ibid.

su se u nekim slučajevima i pogoršali. Učesnici na radionicama rekli su da se međuljudske interakcije između etničkih zajednica odvijaju u domenima trgovine, ekonomije i rada – a u nekim slučajevima i u okviru kriminalnih mreža. U osnovi, ove interakcije zasnivaju se na potrebama, kratkoročnim interesima i želji za pronalaženjem praktičnih rešenja za svakodnevne probleme. Kao takvi, učesnici radionice su istakli da ovo ne bi smelo da se pogrešno smatra za pokazatelj socijalne kohezije ili poboljšanih odnosa između zajednica na dubljem nivou. Zamrznute podele u društvu opisane su kao blokada koja sprečava da se pozitivni događaji na osnovnom nivou „prime“ i dobiju sistemsko ili strateško uporište na političkom nivou. Slika koja je predstavljena tokom procesa radionica jeste da, iako nema apetita za vraćanje sukoba među zajednicama na scenu, građani su istovremeno „daleko od međusobnog zagrljaja“, uz povremene skokove napetosti i rizikom od manjih sukoba između zajednica – kako su pomenuli učesnici u Mitrovici i Gnjilanu.

Primećeno je da Međuministarska radna grupa za suočavanje sa prošlošću i pomirenje, koja je osnovana da bi se bavila grubim kršenjima ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava tokom sukoba na Kosovu, a koja je bila aktivna u periodu 2012–2017, nije uspela da razvije strategiju tranzicione pravde.³⁰ Prema pregledu procesa, nedostatak političke volje, liderstva, efikasnog upravljanja, kao i ograničena zastupljenost manjinskih zajednica, bili su razlozi za odsustvo napretka.³¹ Predsednik Kosova nedavno je inicirao osnivanje Komisije za istinu i pomirenje koja ima za cilj da pruži osnovu za dijalog među kosovskim zajednicama. Komisiju neće voditi niti koordinirati međunarodna zajednica i ovo se opisuje kao domaći proces.³² Učesnici radionice su kritikovali proces planiranja i pripreme komisije koji je sproveo tehnički odbor, osnovan u maju 2018. godine, i to zbog nedostatka transparentnosti i učestvovanja zajednice.³³ Tokom sesija postavljanja su i pitanja o namerama predsednika, s obzirom na njegovu vojničku prošlost.

Nedostatak napretka u tranzicionoj pravdi

Pitanje odnosa između zajednica kosovskih Albanaca i kosovskih Srba snažno je povezano sa nedostatkom efikasnih i uspešnih procesa tranzicione pravde. Po mišljenju mnogih koji su preživeli sukob, za ratne zločine nije bilo pravde, priznanja, reparacije ili odštete. Na osnovu podataka Fonda za pamćenje pri Centru za humanitarno pravo tokom oružanog sukoba na Kosovu 1999. godine ubijeno je ukupno 10.812 kosovskih Albanaca. Devetnaest godina nakon sukoba više od 1.600 osoba se još vodi kao nestalo³⁴, uglavnom zbog političkih uplitanja, nedostatka odgovornosti u pravosuđu i nepostojanja razmene informacija.³⁵ Fond za humanitarno pravo kontinuirano izveštava o neuspehu vlasti da procesira ratne zločine, uglavnom zbog nedostatka političke volje za suočavanje sa prošlošću, zatim veličanja ratnih zločinaca, kao i neefikasnosti od strane tužilačkih organa.³⁶ Prema komesaru Saveta Evrope za ljudska prava, krivično gonjenje i efikasno sankcionisanje svih osoba koje su umešane u ratne zločine; rasvetljavanje sudbina nestalih; zbrinjavanje ratnih žrtava uz odgovarajuću odštetu; kao i omogućavanje dobrovoljnog povratka raseljenih lica, preduslovi su za postizanje trajnog mira.³⁷

³⁰ <https://www.paxforpeace.nl/publications/all-publications/kosovos-framework-for-dealing-with-the-past-at-a-turning-point>

³¹ Ibid.

³² <https://www.president-ksgov.net/en/news/the-president-established-the-preparatory-team-for-the-truth-and-reconciliation-commission>

³³ U intervjuu sa ključnim zainteresovanim stranama takođe je primećeno da ograničena transparentnost i učešće na nivou zajednice možda jednostavno odražava ranu fazu postavljanja procesa.

³⁴ Međunarodni komitet Crvenog krsta (2018). *Kosovo: 19 godina nakon sukoba, više od 1.600 ljudi još uvek se vode kao nestali*, pristupljeno oktobra 2018. godine, www.icrc.org/en/document/kosovo-19-years-after-conflict-over-1600-people-still-missing

³⁵ Dardan Berisha (2017). *Izazovi pronalaska nestalih - Kosovo*, Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

³⁶ Fond za humanitarno pravo (2017). *Srbija nije uspela da procesira ratne zločine*, pristupljeno oktobra 2018. godine, www.hlc-rdc.org/?p=33617&lang=de

³⁷ Savet Evrope (2017). *Pravda, socijalna kohezija i sloboda medija ostaju glavni izazovi na Kosovu*, pristupljeno januara 2018, <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/justice-social-cohesion-and-media-freedom-remain-top-challenges-in-kosovo-?desktop=true>

Odmah nakon sukoba, istrage o povezanosti bivših pripadnika OVK sa zločinima počinjenim nad Srbima i kosovskim Albancima bile su ograničene i u interesu kratkoročne stabilnosti.³⁸ Tokom 2015. godine Skupština Kosova usvojila je amandman na Ustav³⁹ i Zakon o specijalnim komorama i Specijalnom tužilaštvu⁴⁰ da bi procesuirala i sudila o navodima iz Izveštaja Saveta Evrope za 2011. godinu, koji ukazuju na ozbiljna kršenja međunarodnog prava od strane bivših pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova. Iako je formalno deo kosovskog pravnog sistema, Specijalni sud uživa potpunu autonomiju u odnosu na sve kosovske institucije, nalazi se izvan Kosova, u Hagu, a finansira ga Evropska unija (EU). Nadležnost Specijalnog suda obuhvata istragu teških prekograničnih i međunarodnih zločina počinjenih tokom i neposredno nakon sukoba na Kosovu.⁴¹ U decembru 2017. poslanici Skupštine Kosova koji uglavnom pripadaju koaliciji, pokrenuli su inicijativu za ukidanje specijalnih komora. Ova inicijativa izazvala je snažne i negativne reakcije međunarodne zajednice, medija i civilnog društva i izazvala je ozbiljnu zabrinutost u vezi sa posvećenošću kosovskih političkih lidera da ikada vide te zločine kao procesuirane.⁴²

Dalje, kosovska omladina nije adekvatno informisana o pitanjima tranzicione pravde, što se pretvara u nedostatak svesti o važnosti suočavanja sa prošlošću. Imajući u vidu da kosovska omladina predstavlja većinski segment stanovništva i da je izložena ispolitizovanim ili manipulirajućim verzijama istorije, potrebno je ulagati u njihovo obrazovanje i predstaviti im istorijsku perspektivu zasnovanu na činjenicama.⁴³

Tema 1: Kvalitet političkog liderstva

Razočaranost političkim vođstvom Kosova bila je snažno izražena tokom radionica. Frustracije su bile fokusirane na percepciju neuspeha političkog rukovodstva da unapredi ekonomski rast i poboljša socijalne usluge. Učesnici su bili mišljenja da su pitanja poput pružanja usluga, uključujući zdravstvo, obrazovanje, pristup pravosuđu ili javnoj infrastrukturi, isključena sa liste prioriteta, dok ciljevi politike, kao što su integracija u EU ili nedavna rasprava o razmeni teritorije između Srbije i Kosova, odnose svu pažnju.

Pritisak i polarizacija u političkom prostoru podstiču podele

Tokom perioda 2015–2017. političke tenzije koje su proizašle iz protivljenja sprovođenju bilateralnih sporazuma; percepcije sporog tempa sprovođenja planiranog programa i ključnog zakonodavstva, rezultirale su političkim zastojem, što je zauzvrat dovelo do prevremenih parlamentarnih izbora 2017.⁴⁴ Rasprava oko pomenutih specijalnih komora bila je dodatni faktor koji potiče polarizaciju. Građanski protesti odražavali su političke tenzije. Uprkos formiranju nove vladajuće koalicije, kontinuirani skepticizam kod većinske kosovske zajednice prema određenim sporazumima iz Briselskog dijaloga, suprotstavljen očiglednoj političkoj odlučnosti da se nastavi i intenzivira proces dijaloga, doživljava se kao stalni pokretač nesigurnosti i napetosti. Ovaj kontekst i dalje podstiče animozitet unutar zajednica, između

³⁸ Savet Evrope (2011). *Nečovečno postupanje sa ljudima i nedozvoljena trgovina ljudskim organima na Kosovu*, str. 3

³⁹ Promena Ustava Kosova, www.gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=10997

⁴⁰ Zakon br. 05/L-053 o Specijalnim komorama i Specijalističkom tužilaštvu, www.gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=11036

⁴¹ Pax for Peace (2017). *Procena potencijalnog uticaja Specijalnog suda Kosova*, pristupljeno marta 2019. godine, [pax report-assessing-the-potential-impact-of-the-kosovo-specialist-court.pdf](http://paxreport-assessing-the-potential-impact-of-the-kosovo-specialist-court.pdf)

⁴² Evropska komisija (2018), *Izveštaj o Kosovu* 2018*, str. 17

⁴³ RECOM (2016), *Edukacija o tranzicionoj pravdi na Kosovu*, p.5

⁴⁴ Reuters (2017). *Kosovski zakonodavci otpuštaju vladu bez pokreta poverenja*, pristupljeno januara 2019. godine: <https://www.reuters.com/article/us-kosovo-politics-idUSKBN1861NX>.

zajednica, kao i između zajednica i njihovih političkih institucija.

Negostoljubiv društveni i politički kontekst znači da prepirka oko specijalističkih komora u ovom trenutku rizikuje da proizvede štetne efekte, dalje polarizirajući unutaretničke i međuetničke odnose, podrivajući političku stabilnost i institucionalne reforme, odlažući normalizaciju odnosa između Kosova i Srbije, istovremeno nanoseći štetu međunarodnom kredibilitetu Kosova.⁴⁵ Na osnovu toga ko je (ako je iko) optužen i kakav je redosled, bivše vođe Oslobođilačka vojska Kosova (OVK) mogu da prizovu pristalice na proteste, koristeći veterane za mobilizaciju pristalica koje su protivnici suda, a PDK (Demokratska partija Kosova) i druge optužene stranke mogu da koriste pretnje građanskim nemirima kao strategiju političkog opstanka.⁴⁶ Optužbe će najverovatnije uticati na bivše čelnike OVK u najmanje četiri političke stranke: PDK, AAK (Alijansa za budućnost Kosova), NISMA i VV⁴⁷, što može rezultirati vakuumom u vlasti i promenama na političkoj sceni.

Drugo temeljno pitanje koje se tiče političke polarizacije jeste dogovor između Kosova i Srbije o opštim načelima Zajednice opština sa većinskom srpskom zajednicom.⁴⁸ Zajednici se usprotivila albanska većina kada je prvi sporazum potpisan 2013. godine, a nezadovoljstvo je postajalo sve jače nakon sporazuma o opštim principima iz 2015. godine,⁴⁹ što je dovelo čak i do upotrebe suzavca od strane opozicionih stranaka u kosovskom parlamentu.⁵⁰ Prigovor uglavnom ticao zabrinutosti da će se Kosovo podeliti na osnovu etničkih zajednica,⁵¹ ili da se situacija može razviti u entitet sličan Republici Srpskoj u Bosni i Hercegovini,⁵² što bi trajno narušilo teritorijalni integritet i suverenitet.⁵³ Nakon upućivanja sporazuma na Ustavni sud od strane predsednika Kosova, sud je utvrdio nekoliko odredaba koje su „nespojive sa duhom Ustava“, ali je utvrdio da će Zajednica srpskih većinskih opština biti osnovana u skladu sa statutom koji će Ustavni sud preispitati.⁵⁴

Izrada statuta zahteva balansiranje između odluke Ustavnog suda i interesa predstavnika srpske zajednice. Menadžerski tim koji je trebalo da napravi nacrt statuta osnovan je 2013. godine, posle Briselskog sporazuma, ali dugo nije funkcionisao.⁵⁵ Dana 4. aprila 2018. Kosovo je dalo mandat Menadžerskom timu da otpočne sa izradom statuta Zajednice, i to pitanje od tada pa nadalje nastavlja da živi kao izvor političkih rascepa.⁵⁶

Tokom radionica izražena je zabrinutost da političari na svim stranama namerno održavaju politički *status quo* jer služi njihovom političkom interesu. Učesnici radionice su videli da političari i lideri u zajednici crpe svoj politički legitimitet iz trenutne dinamike sukoba, jer je kontinuitet narativa sukoba više puta bio upotrebljen da bi se konsolidovale domaće

⁴⁵ Gezim Visoka (2017). *Procena potencijalnog uticaja specijalnih komora Kosova*, str. 7

⁴⁶ Američka agencija za međunarodni razvoj (2017). *Analiza kosovske političke ekonomije*, str. 34

⁴⁷ Američka agencija za međunarodni razvoj (2017). *Analiza kosovske političke ekonomije*, str. 34

⁴⁸ *Asocijacija/Zajednica opština sa većinskom srpskom zajednicom na Kosovu – opšti principi / glavni elementi*, dostupno na www.eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/150825_02_association-community-of-serb-majority-municipalities-in-kosovo-general-principles-main-elements_en.pdf

⁴⁹ Balkanska istraživačka grupa za politiku, *Asocijacija srpskih opština: Razumevanje sukobljenih stavova Albanaca i Srba*, str. 10

⁵⁰ Kristen Chick (2015). *Suzavac postaje norma u kosovskom parlamentu dok zakonodavci protestuju protiv srpskih veza*, pristupljeno oktobra 2018. godine: www.latimes.com/world/europe/la-fg-kosovo-serbs-20151218-story.html.

⁵¹ Grupa za pravne i političke studije (2018). *Povezivanje dijaloga Kosova i Srbije sa strategijom proširenja EU – o kojim se perspektivama pridruživanja radi*, str. 8

⁵² Grupa za pravne i političke studije (2017). *Asocijacija većinskih srpskih opština na Kosovu (Udruženje Impasse)*, str.5

⁵³ Balkanska istraživačka grupa za politiku, *Asocijacija srpskih opština: Razumevanje sukobljenih stavova Albanaca i Srba*, str. 10

⁵⁴ Ustavni sud (2015), predmet br. KO 13/15 dostupno na http://gjk-ks.org/wp-content/uploads/vendimet/gjk_ko_130_15_ang.pdf

⁵⁵ Grupa za pravne i političke studije (2017), *Asocijacija većinskih srpskih opština na Kosovu (Udruženje Impasse)*, str.5

⁵⁶ Evropska komisija (2018), izveštaj o Kosovu* 2018, str. 48

izborne jedinice. Učesnici radionica bili su saglasni da jezik koji stvara podele, ponekad i zapaljivi jezik, kakav koriste politička rukovodstva na svim stranama, vodi daljim stereotipima i predrasudama. Politika straha koja je ponekad na sceni pojačava osećaj ugroženosti, posebno među nevećinskim zajednicama, što stvara osećaj da ljudi mogu biti sigurni samo ako se drže svoje grupe. Rasprave o ciljevima politike „šire slike“ smatraju se nedostatkom transparentnosti, a ukoliko pojedinci nemaju bliske veze sa krugovima moći, onda nema mnogo informacija ili javnog dijaloga o tim pitanjima. Mladi iz obe zajednice su zanemareni i ne poštuju se i nije im data mogućnost da razgovaraju ili učestvuju u bilo kakvom odlučivanju. To je, prema mišljenjima koja su se čula na radionicama, rezultiralo jasnim osećajem zamora i nepoverenja među zajednicama koje imaju malo ili nimalo energije da se okupljaju oko procesa zagovaranja koji bi mogli da političke lidere učine odgovornim za svoje odluke i političko rukovođenje.

Tema 2: Stagnacija u odnosu na privredu, upravljanje i socijalne usluge

Percipirani nedostatak političkog liderstva (a ponekad i onog u zajednici) zajedno sa nedostatkom transparentnosti u političkim procesima, prema mišljenju mnogih učesnika radionice, razlozi su za neuspeh pokušaja da se postignuti politički dobici pretoče u konkretnu korist za većinu stanovništva Kosova. Oni su postavljali pitanja o tome gde su stvarne mirovne dividende iz poslednjih 20 godina.

Frustracije zbog neuspeha konsolidacije tih dobiti uključuju sledeće: neuspeh u pružanju adekvatnih socijalnih usluga; loše ekonomske uslove za zapošljavanje; pitanje napretka u vezi sa pitanjima vezanim za pravdu; pitanja koja se tiču obrazovanja i osnaživanja mladih i manjinskih prava. Postoji i frustracija povećanom polarizacijom u raspodeli bogatstva, posebno kada je reč o pitanjima koja se odnose na društvenu odgovornost. Prema istraživanju UNDP-a u okviru ispitivanja Pulsa javnosti za 2018. godinu, više od 29 procenata stanovnika Kosova smatra da je najveći problem sa kojim se Kosovo danas suočava nezaposlenost, 14 odsto njih je navelo korupciju, a 8 odsto siromaštvo.⁵⁷ Ispitanici su ovo izabrali kao najznačajnija pitanja koja utiču na njihovo socijalno blagostanje. Ova pitanja su takođe bila snažno naglašena i tokom radionica.

Nema mirovne dividende

Uprkos tome što je kosovska privreda konstantno bila iznad proseka zapadnog Balkana u periodu posle globalne krize, podaci Svetske banke pokazuju da je Kosovo i dalje treća najsiromašnija zemlja u Evropi.⁵⁸ Ekonomski rast nije smanjio visoku stopu nezaposlenosti, nije obezbedio formalna radna mesta, posebno ne za žene i omladinu, niti je preokrenuo trend iseljavanja velikih razmera. Stope nezaposlenosti dostižu 30% i znatno su veće za žene, mlade i manjinske zajednice.⁵⁹ Preko 30% stanovništva živi ispod granice siromaštva,⁶⁰ mada Svetska banka navodi da je Kosovo među zemljama sa nižim srednjim dohotkom.⁶¹ Nezaposlenost se

⁵⁷ Puls javnosti UNIV (2018) KSIV. Pristupljeno u januaru 2019. godine od <file:///C:/Users/alexandra.meierhans/Downloads/Final%2520Public%2520Pulse%2520XIV.pdf>

⁵⁸ Svetska banka (2017). *Republika Kosovo Sistematska dijagnostika zemalja*

⁵⁹ <https://tradingeconomics.com/kosovo/unemployment-rate?embed>, <http://ask.rks-gov.net/media/3989/labour-force-survey-2017.pdf>

⁶⁰ Svetska banka (2017). *Republika Kosovo, Sistematska dijagnostika zemalja*

⁶¹ <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

smatra najvećim problemom, koji utiče na socijalnu dobrobit Kosovaca, sa stopom zaposlenosti mladih od 58 procenata.⁶² Skoro svaki treći mladi stanovnik Kosova spada u NEET (nije u obrazovanju, niti u zapošljavanju ili na obuci) (ovo se odnosi na 31,4 procenta za mlade žene i 23,8 procenata za mladiće).⁶³

Ograničeno i nekvalitetno pružanje javnih usluga, stagniranje ekonomskih prilika i veće regionalne tenzije su nekoliko faktora koji podrivaju napore ka izgradnji integrisanog i kohezivnog društva. Skoro 60 odsto njih navodi da su razmatrali odlazak sa Kosova.⁶⁴ Nezaposlenost se smatra najvećim problemom koji utiče na socijalnu dobrobit Kosovaca.⁶⁵ Kvalitet obrazovanja takođe nastavlja da bude veliki izazov na Kosovu. Po rezultatima međunarodne evaluacije obrazovanja, Programa za međunarodno ocenjivanje učenika (PISA), Kosovo se nalazi među poslednjih pet na međunarodnoj rang listi, a na poslednjem mestu u regionu sa učinkom kosovskih petnaestogodišnjaka pri dnu liste u svih ispitnim disciplinama.⁶⁶

Stopa siromaštva na Kosovu neproporcionalno je visoka – siromaštvo je posebno prisutno među decom, domaćinstvima sa ženskim glavama porodice i manjinskim zajednicama, uključujući ovde romske, aškalijske i egipatske zajednice. Isključenost iz punog učešća u kosovskom školskom, radnom i političkom životu je široko rasprostranjena. Nedostatak ekonomskih prilika i nezadovoljstvo političkim elitama naterali su građane da traže status izbeglica ili da slede nezakonite emigrantske puteve. Procenjeno je da je 74.434 ljudi⁶⁷ tokom 2015. godine nezakonitim putem krenulo ka Evropi kroz Srbiju i Mađarsku u potrazi za boljim životom.⁶⁸

Na radionicama je naglašeno da je porodična solidarnost snažna i da doprinosi otpornosti zajednice. Zarade članova porodica u inostranstvu su ključni izvor prihoda za mnoge na Kosovu. Neki građani primaju penziju i imaju druga socijalna davanja iz vremena kada su radili u inostranstvu. U 2016. godini doznake su iznosile 662,9 milion evra, a zajednice dijaspore uglavnom su živele u Nemačkoj, Švajcarskoj i skandinavskim zemljama.⁶⁹ Ove strukture podrške označene su kao ključne u svetlu deficitarnih javnih usluga i slabog ekonomskog rasta. Prema učesnicima, porodica je takođe mesto gde na kome je socijalna kohezija najjača. Snaga porodice kao faktora društvene kohezije posebno je istaknuta među albanskim zajednicama s obzirom na njihovu istoriju oslanjanja na porodične strukture da bi se prevazišle istorijske i političke teškoće.⁷⁰ Prema učesnicima, zajednica koja govori albanskim jezikom nikada nije imala u potpunosti funkcionalne opštinske ili centralne službe i uvek se oslanjala na porodicu da popuni taj jaz. Na radionicama je istaknuto da je porodica na kraju garant svakodnevnog života, zamena za odgovornosti koje se obično pripisuju državi i pronalaženje rešenja za svakodnevne životne izazove u kratkom roku. Međutim, učesnici su istovremeno istakli da to znači i dodatno opterećenje za porodice, posebno za žene. kao i da snažne veze na porodičnom nivou ne doprinose široj društvenoj koheziji među zajednicama (moguće da je čak i obrnuto).

⁶² <https://www.politico.eu/interactive/in-pictures-kosovo-10th-anniversary-future-being-shaped-by-its-youth/>

⁶³ *Anketa o radnoj snazi za 2017. godinu*, Kosovska agencija za statistiku, <http://ask.rks-gov.net/media/3989/labour-force-survey-2017.pdf>

⁶⁴ *Puls javnosti: Izazovi i perspektive mladih na Kosovu*, UNDP, avgust 2018, http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/democratic_governance/public-pulse-analysis.html

⁶⁵ Puls javnosti XIII, UNDP, novembar 2017, http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/democratic_governance/public-pulse-xiii/

⁶⁶ Svetska banka (2017), *Obrazovanje za globalni razvoj*, pristupljeno januara 2019: <http://blogs.worldbank.org/education/testing-testing-how-kosovo-fared-its-f.rst-international-assessment-students>

⁶⁷ Agencija za statistiku Kosova (2015). *Procena stanovništva na Kosovu za 2015.*

⁶⁸ FES (2015). *Kosovska bujica prema EU, narodu, razlozima i načinima*, str.3

⁶⁹ https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2018/pdf/BTI_2018_Kosovo.pdf

⁷⁰ Tim Judah (2008), *Kosovo šta svako treba da zna.*

Tema 3: Mogućnosti udruživanja radi pozitivnih promena

Prema učesnicima radionice, neuspeh političara da se iskreno posvete socijalnim uslugama i zapošljavanju, zajedno sa mnogim drugim građanskim prioritetima, doveo je do opipljivog osećaja zamora među ljudima i zajednicama - kroz podele. Međutim, energija za okupljanje oko procesa zagovaranja, gde bi kolektivni politički lideri mogli da budu odgovorni za svoje odluke i političko liderstvo je mala, delom i zbog razočaranja. Iskustva zaostajanja u sektoru pravde, nedostatak pristupa pravdi za žene, selektivna primena zakona i neuspeh vlasti da odgovore na prava manjina, izražene su kao zabrinutosti tokom radionica. Slaba primena zakona pripisana je političkom vođstvu Kosova, uz tvrdnje da je jaz između političke elite i naroda sve više širi. Jedan učesnik je rekao da briga elite nije svakodnevna briga običnih ljudi, a jedan broj učesnika je tvrdio da postoji percepcija porasta nekažnjivosti.

Poverenje i optimizam koje su osetili kosovski Albanci nakon intervencije NATO-a 1999. godine i proglašenja nezavisnosti 2008. godine, a sa ciljem da se Kosovo otvori prema svetu i doprinese budućem prosperitetu i bezbednosti u regionu, izbledeli su. Poverenje je zamenjeno razočaranjem u političke elite i dovelo je do rastućeg osećaja inercije među svim zajednicama. Procenjuje se da je politička participacija niska, a tokom mnogih radionica mnogi su prigovorili da se osećaju politički isključenim. Ova percepcija je posebno akutna kod mladih, kod ruralnih žena i nevećinskih zajednica.⁷¹

Opštinske granice su iscrtane po etničkoj liniji, kao deo Ahtisarijevog plana, što ima za posledicu da etničke manjine biraju svoje predstavnike i organizuju svoj politički, ekonomski i društveni život. Izveštava se da osam od deset opština koje vode manjinske zajednice imaju najlošiji učinak (nedostatak diskusije o revizorskim izveštajima, finansijska disciplina u plaćanju, naplata poreza na imovinu itd.).⁷² Postoje i argumenti da strukture upravljanja vlasti u institucijama i na lokalnom i na centralnom nivou na Kosovu reprodukuju nacionalističku politiku i ometaju tranziciju ka održivom miru.⁷³

Uprkos iskazivanju sličnih potreba i pritužbi među zajednicama tokom sesija radionica, ipak se iskustva prevode različito u zavisnosti od etničke pripadnosti, starosnih grupa, urbane/ruralne lokacije i pola. Zajedničko zalaganje za traženje promene i odgovornosti od političkog rukovodstva retko se smatra dobitnom kombinacijom, kažu učesnici kada im je postavljeno ovo pitanje. To je objašnjeno osećajem umora i inercije, zajedno sa nedostatkom poverenja da će političari i institucije preuzeti stvarnu odgovornost za poboljšanje kvaliteta života svih na Kosovu. Štaviše, učesnici su opisali civilno društvo kao prilično slabo i često zavisno od podrške međunarodnih donatora. Kako nevladine organizacije zavise od donacija, one imaju tendenciju da izbegavaju konfrontaciju i kritike. Medijske platforme su obično veoma polarizovane u skladu sa interesima zajednice.

Svaka tvrdnja da se političari i centralne institucije u Prištini smatraju odgovornim za neuspeh u ispunjavanju političkih zahteva, još je komplikovanija zbog situacije na severu

⁷¹ Puls javnosti (2018), UNDP i USAID, http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/democratic_governance/public-pulse-xiv.html

⁷² Ministarstvo uprave lokalne samouprave (2017). *Pokazatelji uspešnosti lokalne uprave, Nivo za 2017. godinu*, pristupljeno 19. januara: http://www.zka-rks.org/wp-content/uploads/2018/09/RaportAuditimit_Indikatoreret-per-performance-komunale_Eng.pdf

⁷³ Visoka i Richmond (2017). *Nakon liberalnog mira? Od neuspele izgradnje države do oslobađanja mira na Kosovu*.

Kosova. Prema učesnicima radionica, opšte mišljenje sa juga Kosova je da zajednica na severu Kosova želi da podeli Kosovo po etničkoj osnovi. Opšte mišljenje sa severa Kosova je da oni pripadaju Srbiji i da je to deo zemlje koji kosovski Albanci nisu uspeli sukobom da razdvoje od ostatka Srbije. Stav obe zajednice odražava logiku nultog zbira, prikazujući jednu stranu ili kao pobednike ili kao žrtve „neprijatelja“.

Složena struktura upravljanja koja se odnosi na nerešeno statusno pitanje takođe sprečava građane da se udruže povodom društvenih promena uprkos istim zajedničkim pritužbama. Procesi sudelovanja gde se ljudi okupljaju oko promene brzo postaju složeni ili ispolitizovani, te su u najboljem slučaju slabi ili previše glomazni da bi imali puno uticaja. Neke diskusije su pokazale male promene u prirodi političkog procesa, sa primerima iz Gnjilana, gde su gradonačelnici morali okupljati mitinge u svim zajednicama u opštini, obećavajući poboljšane socijalne usluge ne bi li sebi obezbedili pobedu na izborima. Kao takvi, oni polako počinju da uključuju potrebe manjina u svoje poruke. Takođe, postoje i poboljšanja u integraciji manjina unutar nekih opština, poput opštine Kamenica. Gradonačelnik je tamo imenovao srpskog zamenika gradonačelnika čiji je zadatak da komunicira ne samo sa svojim zaposlenima, već i sa svojim srpskim biračima, koji čine oko 5 procenata stanovništva opštine.⁷⁴

Sve u svemu, mnogo toga još ostaje da se uradi ili da se uradi na drugi način, kako bi se pronašli putevi za povezivanje građana oko zajedničkih pitanja od interesa koja prevazilaze etničku pripadnost. Jedna učesnica radionice opisala je nedostatak motivacije u smislu kolektivne mobilizacije za promenu, rekavši da je „lakše kontrolisati uplašene ljude“, što predstavlja osvrt na političku situaciju i narative koje su izabrali različiti politički lideri. To bi mogli biti verodostojni razlozi za objašnjenje stepena defetizma prilikom istraživanja ideje o zahtevanju odgovornosti od političkog liderstva za političke odluke koje donose.

Istraživači su istakli ključne aktere i dalju dinamiku

Otuđenje mladih

Imajući u vidu da Kosovo ima najmlađu populaciju u Evropi, omladinsku bazu su učesnici radionice identifikovali kao važan potencijalni faktor uspeha Kosova u smislu inkluzivnog razvoja kroz pojačanu socijalnu koheziju. Za sada, međutim, mlado stanovništvo Kosova uglavnom ostaje neiskorišćeni resurs, a više od polovine njih razmišlja da napusti Kosovo.⁷⁵ Učesnici su više puta pomenuli perspektivu vizne liberalizacije i njen potencijalni efekat na mlade stanovnike Kosova koji žele da napuste Kosovo.

Imajući u vidu prevladavajući značaj mladih kao velike demografske grupe, a samim tim i važnog aktera socijalne kohezije, nisu se dogodile strateške politike ili intervencije koje bi mogle da imaju dimenziju dopiranja i transformativnog uticaja (na primer, ukoliko su usmerene na problem zapošljavanja mladih). Navodi se da su mladi iz svih zajednica razočarani i demotivisani u vezi sa svojom budućnošću. Učesnici radionice rekli su da postoji malo javnih platformi za sport, kulturu, koncerte ili organizovanih mesta za

⁷⁴ Financial Times (2019). *Najmlađi gradonačelnik Kosova želi da premosti etničku podelu*, pristupljeno marta 2019. godine, <https://www.ft.com/content/c48ff9b2-8ff8-11e8-b639-7680cedcc421>.

⁷⁵ Kosovo Two Point Zero (2018). Nema želje za povratkom, preuzeto u februaru 2018: <https://kosovotwopointzero.com/en/no-desire-to-return/>.

sastanke za mlade. Mladi takođe smatraju da su isključeni iz političkih procesa i da nemaju mogućnost da utiču na oblikovanje budućnosti. Razočaranje mladih je pravi faktor koji bi mogao da pokrene buduću destabilizaciju. Marginalizovani mladi su ranjivi na lične, socijalne i ekonomske rizike, što uključuje nisko samopoštovanje, zloupotrebu supstanci, angažman sa kriminalnim elementima i povećanu ranjivost u odnosu na radikalizaciju i nasilni ekstremizam.

Nedostatak angažovanja mladih mogao bi se objasniti na jednom nivou jakim porodičnim strukturama, što mladima daje malo prostora da budu uključeni u odluke o porodici u odnosu na njihove starije. Takođe, mladi se posmatraju kao deo porodične jedinice, a manje se pažnje posvećuje kolektivnim platformama za mlade koje bi zauzvrat mogle poslužiti kao način razvoja socijalne kohezije među mladima na Kosovu.

Dodatno razmatranje od značaja za socijalnu koheziju jeste da je generacija koja je odrasla posle sukoba na Kosovu podložna nasleđenim predrasudama, kao što je već pomenuto, što je dodatno podstaknuto konfliktnim narativima koji su obično predstavljeni kao „apsolutna istina“ i strogo ograničenom interakcijom u toku prvobitne podele u sukobu. Prema učesnicima radionica, porodice imaju važnu ulogu u tome kako se narativi uporno ponavljaju i prenose mlađim generacijama.

Rodna ravnopravnost

Iako je zakonodavstvo vezano za jednakost muškaraca i žena u velikoj meri u skladu sa međunarodnim standardima, i postoje i progresivne politike za promociju uloge i napredovanja žena, postoji izrazita nepovezanost između političke retorike i stvarnosti.⁷⁶ Žene se često suočavaju sa rodno zasnovanim nasiljem i velikom diskriminacijom na tržištu rada, u pravosuđu, u policiji, i veoma su slabo zastupljene među donosiocima odluka, kako u centralnim institucijama, tako i u opštinama.⁷⁷ Osim toga, nedostaju podaci razvrstani po polu, a integrisanje roda u zakone i politike je i dalje slabo.

Važnost porodice kao entiteta na Kosovu ima posledice na način na koji je društvo organizovano i stvara nejednake mogućnosti za različite grupe, posebno za žene. Kosovo ima jedan od najnižih nivoa učešća žena u radnoj snazi sa samo 12,7 procenata, i kosovske žene se suočavaju sa najnižom stopom zaposlenosti žena u Evropi.⁷⁸ Razlozi za nedostatak mogućnosti učešća žena u javnom životu ili radnoj snazi, jesu porodične obaveze u kombinaciji sa ograničenim pristupom kvalitetnoj i pristupačnoj nezi dece i starih lica.⁷⁹ Bez obzira na bogatstvo porodice, još uvek je manje verovatno da će žene posedovati kuće, zemlju ili posao, jer se i dalje suočavaju sa izazovima u vezi sa nasleđivanjem.⁸⁰ Učesnici radionice su potvrdili da konzervativne društvene norme i očekivanje uloge žene u porodici i društvu, zajedno sa niskim nivoom obrazovanja, takođe igraju važnu ulogu. Do

---

⁷⁶ Strategija i akcioni plan za zaštitu od nasilja u porodici za period 2016–2020. Godine usvojeni su, ali prema diskusijama koje su podeljene tokom sastanaka, primena ostaje slaba. Nacionalni koordinator za zaštitu od nasilja u porodici imenovan je 2018. godine, što se smatra pozitivnim razvojem.

⁷⁷ Izveštaj Evropske komisije o Kosovu (2018) *Komunikacija Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Komitetu regija Komunikacija o politici proširenja EU*

⁷⁸ Kosovo 2.0 (2017) *Žene bez posla*, kojima se pristupa u januaru 2019. godine od: <https://kosovotwopointzero.com/en/women-out-of-work/>

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Izveštaj Evropske komisije o Kosovu (2018). *Komunikacija Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Komitetu regija Komunikacija o politici proširenja EU*

sada nije istraženo kakav je potencijal za ujedinjenje žena kako bi premostile različite jazove radi rešavanja ovih pitanja.

Međunarodna zajednica i njena uloga

Na makro nivou učesnici radionica delili su mišljenje da međunarodna zajednica snosi veliku odgovornost za neke negativne političke, ekonomske i društvene događaje u poslednjih 20 godina. Međutim, na međunarodnu zajednicu se gleda u mnogo pozitivnijem svetlu kada je u pitanju njen angažman i podrška na osnovnom nivou u zajednici. Po rečima jednog predstavnika nevladine organizacije koja radi u sektoru socijalnih usluga: „Bez međunarodne zajednice veliki deo našeg rada bi prestao da postoji“. Dakle, međunarodna zajednica je smatrana važnim akterom za podsticanje socijalne kohezije na Kosovu, mada su mnogi učesnici podvukli potrebu za drugačijim pristupom nego u prošlosti.

Međutim, bilo je i kritika u pogledu nedostatka samoinicijative i previše oportunističkog pristupa kosovskih nevladinih organizacija u zavisnosti od prioriteta donatora i finansiranja. Neki učesnici radionica bili su izrazito skeptični u odgovorima na pitanja o međunarodno finansiranim projektima koji doprinose socijalnoj koheziji i njihovom potencijalu da pozitivno utiču na političke ishode ili ishode u vezi sa sukobima. Iako su ovi projekti u mnogim slučajevima važni i priznati, učesnici radionica su rekli da je očigledno da takve intervencije ne mogu same da donesu trajne rezultate socijalne kohezije.

Religija kao faktor

Što se tiče verskog identiteta, kosovsko društvo ostaje uglavnom sekularno u svojim stavovima i ponašanju. Sunitski muslimani čine većinu u zajednicama kosovskih Albanaca, Roma, Aškalija, Egipćana, Bošnjaka, Goranaca i Turaka. Pa ipak, obrasci religiozne radikalizacije koji dolaze od spolja sve više utiču na kosovsko društvo. Pridržavanje fundamentalnijeg tumačenja islamskog kodeksa se povećava, mada trenutno pojedinci koji prihvataju ovaj način života ostaju malobrojni u odnosu na celokupno stanovništvo Kosova.⁸¹ Iako se broj kosovskih građana koji su učestvovali u sukobima u Siriji i Iraku stalno smanjivao između 2012. i 2016. godine, bez prijavljenih slučajeva u 2017. godini, procenjeno je da je 359 kosovskih državljana⁸² otišlo na Bliski Istok kako bi učestvovali u sukobima, uglavnom kao strani teroristički borci.⁸³ Strategija i akcioni plan za sprečavanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije postoje od 2015. godine, a takođe su vidljiva i značajna međunarodna ulaganja u ovo pitanje.⁸⁴

Dok 5% stanovništva pripada na katoličanstvu⁸⁵, kosovski Srbi su gotovo svi pravoslavni hrišćani. Vredi napomenuti da je Srpska pravoslavna crkva veoma bitna za identitet srpske zajednice, bez obzira na versku pripadnost pojedinaca.⁸⁶ Istorijski gledano, Srpska

⁸¹ Bertelsmann Stiftung (2018). *Izveštaj o državi, Kosovo, 2018*. Umereni imam, bilateralno intervjuisan kao deo ovog procesa istraživanja, izrazio je zabrinutost zbog povećanja konzervativnih džamija koje finansiraju i podržavaju spoljni akteri koji žele da prošire svoj uticaj na Kosovu.

⁸² 255 muškaraca, 49 žena i 55 dece prema UNDP (2017), *Razumevanje faktora pritiska i vuče*, str.7

⁸³ Izveštaj Evropske komisije o Kosovu (2018) *Komunikacija Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Komitetu regija Komunikacija o politici proširenja EU*

⁸⁴ Vlada Kosova, Ured premijera (septembar 2015), *Strategija za sprečavanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi do terorizma za period 2015–2020*.

⁸⁵ <http://www.balkananalysis.com/kosovo/2011/04/14/the-vatican's-growing-prominence-in-kosovo/>

⁸⁶ Noel Malcom (1999). *Kratka istorija Kosova*.

pravoslavna crkva bila je jedini verski akter koji je imao izvanrednu političku ulogu u političkom pejzažu. Sa druge strane, religija istorijski nije definisala šta znači biti Albanac, jer su naučnici pokazali da je jezik bio jedini i najvažniji faktor ujedinjenja Albanaca, a u modernoj istoriji škole su igrale veliku ulogu u kreiranju albanskog identiteta na Kosovu.⁸⁷ Međutim, učesnici radionice izrazili su stav da se naširoko religijom mobilise i manipuliše u političke svrhe nevezano za religijsku i etničku pripadnost.

---

⁸⁷ Tim Judah (2008), *Kosovo – šta svako treba da zna*

3. ZAKLJUČCI I SMERNICE ZA NADALJE

Ovaj kratki pregled prioriteta i pitanja koja utiču na socijalnu koheziju na Kosovu pokazao je da na Kosovu postoje dva osnovna uticajna systemska faktora sukoba: (1) sporni status suvereniteta Kosova i (2) nepostojanje procesa suočavanja sa prošlošću. Analiza diskursa na radionicama i drugi rezultati istraživanja stvorili su cikličnu sliku relevantnu za socijalnu koheziju na Kosovu. Pitanje statusa i nedostatak suočavanja sa prošlošću nalaze se u centru ciklusa, okruženi pitanjem političkog liderstva koje često koristi narative podele za sopstvenu političku korist; što zauzvrat produžava postojanje loših javnih usluga i upravljanja, i doprinosi slaboj ekonomiji, što pak vodi nepoverenju i razočaranju građana, sprečavajući ih da se okupe sa ciljem sprovođenja promena.

Ovaj ciklični odnos doprinosi održavanju aspekata zamrznutih sukoba na Kosovu. Rezultat toga je što se političke tenzije vremenom nisu smanjivale. Zamrznuto stanje u društvu učesnici radionice opisali su kao blok koji sprečava da pozitivni događaji na lokalnom nivou pridobiju sistematski ili strateški značaj na političkom nivou.

Tri radionice su pokazale da postoje vrlo različiti narativi u pogledu percepcije socijalne kohezije na Kosovu. Ovi narativi utiču na sve aspekte života na Kosovu i reprodukuju se i dele sa mlađim generacijama koje su odrasle posle sukoba, što zauzvrat doprinosi daljoj polarizaciji između zajednica na Kosovu. Radionice su takođe pokazale da Kosovo ostaje podeljeno po etničkoj osnovi i da postoji vrlo malo stvarne i systemske interakcije među različitim zajednicama. Slika predstavljena tokom procesa radionica je takva da iako nema apetita za ponovno raspirivanje sukoba među zajednicama, građani su istovremeno daleko od međusobnog „zagrljaja“.

Uprkos razlikama u radionicama, postojalo je i niz područja koja su zajednička. Iako bi se moglo tvrditi da je komplikovano identifikovati ulazne tačke za socijalnu koheziju na Kosovu, inputi tokom radionica i sastanaka kontinuirano su ukazivali na potrebu za većim uključivanjem krugova van političara/vlasti, kao i za dijalogom između zajednica i političkog liderstva kako bi se oblikovala budućnost Kosova. Razgovori sa učesnicima radionica usredsređeni su na stvarnu sigurnost i prosperitet i proizlaze iz dugoročnih ulaganja u upravljanje i vladavinu zakona, kao i na to da će za Kosovo biti mnogo efikasnije da izgradi otpornost društva i poboljša bezbednost stanovništva nego da nastavi sa pričama o suprotstavljenim snagama i sa politikom nultog zbir, koje trenutno monopolisu javni diskurs.

Ovo obrazloženje je u velikoj meri u skladu sa izveštajem Svetske banke (SB) i Ujedinjenih nacija (UN) *Putevi ka miru*, gde se jasno ukazuje na to da je „inkluzivno donošenje odluka od suštinskog značaja za održavanje mira na svim nivoima, kao što je i dugoročna politika za rešavanje ekonomskih, socijalnih i političkih težnji“.⁸⁸ Izveštaj dokazuje da dugotrajna isključenost stvara otuđenje i pritužbe koje mogu dovesti do nasilnog razrešavanja razlika. Pogledi kroz prizmu inkluzije, uključivanja, takođe otkrivaju da, kada su pogledi

---

⁸⁸ Ujedinjene nacije i Svetska banka (2018). *Putevi mira: inkluzivni pristupi miru: inkluzivni pristupi sprečavanju nasilnih sukoba*.

predstavljani, saslušani i integrisani, to podstiče socijalnu koheziju i percepciju pravičnosti, a samim tim i manju verovatnoću za razvijanje prigovora koji uvećavaju sukobe.⁸⁹

Kada se razmatra socijalna kohezija na Kosovu, pitanje inkluzije čini se ključnim. Danas je politički dijalog, kako su izrazili učesnici radionica, odvojen od svakodnevnih briga ljudi. Uprkos velikom broju nevladinih organizacija i grupa civilnog društva koje se bave zagovaranjem, institucije ih retko konsultuju, osim ako je njihov program rada u skladu sa njihovim.⁹⁰ Stepen i način na koji su pogledi i potrebe različitih zajednica, rodova i starosnih grupa na Kosovu predstavljani, saslušani i integrisani, biće kamen temeljac za socijalnu koheziju u budućnosti. Značajno učešće bi na taj način poslužilo kao osnova za socijalnu koheziju i moglo bi potencijalno da započne i razrešavanje nekih „zamrznutih“ aspekata sukoba na Kosovu.

Takođe su identifikovana ključna pitanja koja zabrinjavaju zajednice, poput značaja mladih za jačanje socijalne kohezije, ekonomije i javnih usluga (obrazovanje, zdravstvo, socijalne usluge itd.). Takođe su prepoznati i koraci koji su preduzeti kada je reč o pravnom okviru Kosova, uprkos svim izazovima vezanim za sprovođenje zakona. Učesnici radionice su videli i mogućnosti kada je reč o ekonomskoj razmeni i međuljudskim odnosima među zajednicama, i izrazili su otvorenost i spremnost za dijalog na širem nivou.

Sektor pravde i mediji istaknuti su kao mesta pružanja povoljnog okruženja za socijalnu koheziju i otvaranja prostora za inkluzivni dijalog i angažman između grupa različitog identiteta. Međutim, da bi se ovo iskoristilo kao resurs za socijalnu koheziju, potrebne su značajne kratkoročne i dugoročne investicije. Međunarodna zajednica može igrati ulogu u omogućavanju ovog procesa, ali treba, prema učesnicima radionice, da bude svesna lokalnog konteksta i potreba i da pokuša da to uravnoteži sa sopstvenim zahtevima i obavezama.

Sektorske ulazne tačke

(i) Mediji

Tradicionalni mediji, zajedno sa novom tehnologijom, koja uključuje socijalne medije, imaju ogroman potencijal za povećanje transparentnosti i interaktivnosti donošenja politika na Kosovu i način su omogućavanja aktivnijih procesa donošenja odluka. Kako su, pored toga, brojni učesnici radionica i ispitanici identifikovali politički kontekst i planove i programe političkih elita kao kritični faktor koji sprečava trajnu transformaciju u održivi mir, upotreba medija kao transformativne platforme može se dodatno istražiti. Mediji bi mogli da budu platforma za raspravljanje o rastućem nacionalizmu na svim stranama i mogli bi da pomognu da se diskusije vrate na nalaženje političkih rešenja za svakodnevne probleme, a ne na rasprave na osnovu identiteta. Takođe bi se mogao ponuditi prostor gde sve zajednice mogu da se okupe kako bi davale različite perspektive i dovele u pitanje uporne predrasude koje su prožimajući inhibitori za izgradnju mira.

⁸⁹ Ujedinjene nacije (2012). *Izgradnja mira nakon sukoba: Izveštaj generalnog sekretara*, dokument UN A/67/499/, S/2012/746.

⁹⁰ Bertelsmann Stiftung (2018). *Izveštaj o zemlji, Kosovo*.

Protiv pristrasnosti i političke motivacije medija, kao i nedostatka odgovarajuće obuke mnogih novinara za izveštavanje o pitanjima koja se tiču prošlosti, mediji moraju biti bolje obučeni i iskorišćeni.⁹¹ Tradicionalni mediji i društvene mreže (uključujući potencijalno i centralnu televiziju) trebalo bi da obezbede prostor za okupljanje građana iz različitih zajednica kako bi razgovarali o zajedničkim problemima i pitanjima i podstakli stvarnu interakciju između zajednica.

(ii) Sektor pravosuđa

Sektor pravde, uprkos svim izazovima, viđen je kao prostor koji bi, ako se njime pravilno upravlja, mogao doprineti povoljnom okruženju za socijalnu koheziju. Važan napredak je postignut, posebno u pogledu integracije sudija i tužilaca kosovskih Srba i njihovog pomoćnog osoblja širom Kosova u ujedinjeni kosovski pravosudni sistem, istrage i gonjenja nekih slučajeva korupcije na visokom nivou, kao i pokretanjem sudskog postupka prijave za priznavanje i potvrđivanje statusa žrtava seksualnog nasilja tokom sukoba.⁹² Pravosuđe je i dalje ranjivo zbog neželjenog političkog uticaja, i institucijama vladavine zakona su potrebni kontinuirani naponi za jačanje kapaciteta. Zaostajanje u rešavanju slučajeva i neefikasnost mapirani su kao glavni izazovi. Međutim, oslanjajući se na uspehe sektora pravde, širenje uključivanja u procese donošenja odluka na strateški način moglo bi da podrži rad na maksimalnoj nezavisnosti, odgovornosti, profesionalnosti i efikasnosti pravosuđa. Što se tiče rodno zasnovanog nasilja, istaknuto je da su potrebni naponi da se poboljša slaba koordinacija između policije, tužilaca i drugih aktera i da se reši neadekvatno nadgledanje od strane policije i sudova po pitanju izdavanja naređenja za zaštitu u slučajevima nasilja u porodici. Potrebne su i zakonske definicije nasilja u porodici i seksualnog uznemiravanja koje treba uvesti u Krivični zakonik.⁹³ Civilno društvo bi moglo dalje da se uključi u demokratsku raspravu o sektoru pravde i takođe da doprinese kreiranju i sprovođenju politike u ovoj oblasti.

(iii) Angažovanje ključnih aktera

Tokom diskusija na radionicama identifikovano je i razgovarano o nizu relevantnih aktera socijalne kohezije. Na svim nivoima zaključeno je da političari negativno doprinose socijalnoj koheziji. Učesnici radionica identifikovali su brojne aktere koji bi mogli da igraju pozitivnu ulogu u građenju socijalne kohezije na Kosovu. Ovo bi moglo da posluži kao razmatranje za buduća razmišljanja o angažmanu u socijalnoj koheziji. Pozitivni akteri obuhvataju žene i omladinu, a obe grupe su trenutno izostavljene iz političkih procesa i odlučivanja.

Dok su učesnici primetili da međunarodna zajednica igra i negativnu i pozitivnu ulogu, sve radionice su potvrdile da još uvek postoji valjana (i potrebna) uloga da međunarodna zajednica aktivno nastavi da podržava Kosovo u stvaranju pogodnog okruženja za socijalnu koheziju. Međutim, rečeno je da međunarodna zajednica treba da vodi računa o

---

⁹¹ Eurozine. *Kosovo: Lažne vesti u borbenoj demokratiji*, pristupljeno januara 2019. godine: <https://www.eurozine.com/kosovo-fake-news-in-a-struggling-democracy/>.

⁹² Izveštaj Evropske komisije o Kosovu (2018) *Komunikacija Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Komitetu regija Komunikacija o politici proširenja EU*.

⁹³ Izveštaj Evropske komisije o Kosovu (2018) *Komunikacija Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Komitetu regija Komunikacija o politici proširenja EU*.

lokalnom kontekstu i potrebama, i da pokuša da ih uravnoteži sa svojim zahtevima i obavezama. Dalje, na geopolitičkom nivou međunarodna zajednica ima važnu ulogu u podsticanju razjašnjenja političkog statusa. Bez podrške međunarodne zajednice u tom pogledu, jedan od ključnih sistemskih faktora za sukob na Kosovu ostaće bez rešenja.

Treba pomenuti da su Ujedinjene nacije nedavno pokrenule primenu strategije zapadnog Balkana *o održavanju mira putem pomirenja, izgradnje poverenja i dijaloga*. Opšti cilj predložene strategije je da se uskladi angažman UN-a, u partnerstvu sa ključnim akterima, sa ciljem podrške održivom miru i pomirenju na zapadnom Balkanu. Poseban cilj predstavlja promovisanje regionalnih pristupa izgradnji miroljubivih i pouzdanih odnosa na svim nivoima unutar i između društava i zajednica, okupljajući za maksimalan učinak ekspertizu, pristup, mandate i institucionalno znanje širom sistema UN. Strategija je u skladu sa izjavom generalnog sekretara UN-a, iznetom na brifingu Generalne skupštine 16. januara 2018. godine, kada je naglasio hitnost „zajedničkih napora za nalaženje rešenja koja vode dugoročnoj stabilnosti na zapadnom Balkanu“.

ANEKS 1 – PROJEKTI UNDP-a NA KOSOVU

Inicijalni projekat „**Podrška severnim opštinama**“ (2013–2014) proširio se na „**Akciju za opštinsko vođstvo i saradnju**“ koja je završena u decembru 2017. Norveška ambasada u Prištini bila je glavni donator, a UNDP na Kosovu snosio je deo troškova projekta. Projekat se fokusirao na pružanje tehničke i stručne podrške državnoj službi i opštinskom rukovodstvu, dok se nastojalo da se ostvari formalnija međuopštinska saradnja između severnih opština i opštinama u ostatku Kosova radi razvoja kapaciteta. Identifikacija kratkoročnih i srednjoročnih razvojnih prioriteta, uz konsultacije sa lokalnim zajednicama, rezultirala je razvojem nekoliko infrastrukturnih projekata koji su finansirani od strane donatora.

„**Podrška jačanju vladavine zakona na Kosovu**“ deluje u pravcu jačanja nezavisnog i efikasnog pravosudnog sistema koji štiti i promovise standarde ljudskih prava, sa posebnim fokusom na ugrožene grupe (žene i manjine), obezbeđujući bolji pristup pravdi za sve građane. Povećana svest građana o medijaciji i besplatnoj pravnoj pomoći osigurala je da veći broj građana ima koristi od pravosudnog sistema. Primena standarda ljudskih prava u sudskim postupcima takođe je doprinela povećanom poverenju u pravosudni sistem od strane svih građana.

Program „**Pravda 2020**“ (2018), koji su zajednički sproveli UNDP, UN Women (UN Žene), UNICEF i UNFPA, zasnovan je na holističkom partnerstvu sa ključnim institucijama, kao što su Agencija za besplatnu pravnu pomoć, Pravosudna akademija i OCD, kako bi ojačali funkcionisanje i efikasnost pravne pomoći i usluga medijacije. U skladu sa pristupom zasnovanim na ljudskim pravima, UNDP je poboljšao pristup pravdi i povećao svest o marginalizovanim grupama, uključujući žene i Rome, Aškalije i Egipćane (RAE). Usled toga ovaj projekat je doprineo osnaživanju marginalizovanih zajednica da zahtevaju pristup svojim pravima. Program se takođe bavio problemima rodno zasnovanog nasilja, fokusirajući se na prevazilaženje prepreka za ulazak na tržište rada, pronalaženje zaposlenja i osiguranje prihoda za bolji život onih koji su preživeli PN/RZN, usko saradujući sa lokalnim akterima i mehanizmima koordinacije za PN/RZN u četiri najsevernije opštine.

„**Podrška tranzicionoj pravdi na Kosovu**“ (2014–2018)

„Podrška tranzicionoj pravdi na Kosovu“ (STJK) je zajednički poduhvat UNDP-a, OHCHR-a, UN Woman i IOM-a, koji je realizovan pod okriljem kosovskog tima Ujedinjenih nacija (UNKT). Dok su glavne aktivnosti projekta završene 2017. godine, poslednja komponenta *Uspostavljanje Resursnog centra TP na Univerzitetu u Prištini* završena je u septembru 2018. godine.

Cilj projekta bio je usmeren na jačanje kapaciteta važnih institucionalnih i civilnih aktera kako bi se uključili ili inicirali uključivanje, participaciju, proces tranzicije pravde na Kosovu, koji je orijentisan na žrtve i rodno osetljiv. Ovaj pristup ima za cilj poboljšanje odnosa u zajednici, jačanje građanskog poverenja i dugoročno doprinosi pomirenju i sprečavanju budućeg nasilja.

„Inicijativa za nestale osobe na Kosovu radi povećanja stabilnosti i unapređenja pomirenja putem suočavanja sa prošlošću“ (2016 – u toku)

Projekat je bio uspešan u smislu okupljanja lokalnih zainteresovanih aktera i partnera, razvoja istraživanja za promenu politike i fokusiranja na udruženja porodica. U uskoj saradnji sa donatorom, projekat je doprineo jačanju kapaciteta institucija i porodičnih udruženja u rešavanju pitanja vezanih za nestale osobe. Pored toga, projekat je pružio konkretne preporuke u pogledu razvoja i revizije pravne infrastrukture. Osim toga, kroz zajedničke forume i konferencije, projekat je doprineo jačanju saradnje između Kosova i Srbije, između porodičnih udruženja, i promociji pitanja nestalih kao zajedničke brige. U saradnji sa ICMP-om, projekat je postigao konkretne rezultate u analizi DNK i upoređivanju *post mortem* uzoraka.

„Dijalog među zajednicama kroz inkluzivno očuvanje kulturne baštine“ (2018 – u toku)

Projekat, finansiran od strane Evropske unije, „Dijalog među zajednicama kroz inkluzivno očuvanje kulturne baštine“ radi na daljoj izgradnji poverenja između zajednica na Kosovu, kroz poboljšano prihvatanje i poštovanje kulturnog identiteta i nasleđa svih kosovskih zajednica. Kulturno nasleđe je ključni element kosovskih napora za obnovu, koji obezbeđuje „nit kontinuiteta“, povezuje postkonfliktnu stvarnost sa pretkonfliktnom „normalnošću“ i podržava tranziciju od postkonfliktnog ka održivom razvoju. Na Kosovu, gde su razmena među zajednicama i razumevanje nasleđa drugih ograničeni, opipljiva i nematerijalna zaštita kulturnog nasleđa može poslužiti kao instrument za izgradnju poverenja među zajednicama. Kohezija zajednice kroz materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu takođe ima značaj za ekonomski razvoj i stvaranje mogućnosti zapošljavanja, posebno za žene i mlade. Ovaj projekat je faza koja se nastavlja na inicijalni projekat „Izgradnja poverenja kroz zaštitu kulture na Kosovu“ (2016–2017).

Projekat „**Integrisanog teritorijalnog razvoja 2**“ nadograđuje se na uspehe projekta Austrijske razvojne agencije (ADC) i UNDP „Odgovor na lokalnom nivou za stvaranje zaposlenosti i integrisani teritorijalni razvoj (InTerDev)“, koji se od 2014. godine sprovodi u opštinama juga Kosova Dragaš i Štrpce. Opšti cilj projekta usredsređen je na inkluzivno i održivo stvaranje prihoda i otvaranje novih radnih mesta za žene i muškarce u opštinama Dragaš (zajednica Goranaca), Štrpce (srpska zajednica) i Vitina (albanska zajednica).

Početna „**Inicijativa za smanjenje rizika od katastrofa na Kosovu**“ vodi ka projektu „**Podrška inicijativi za otpornost na katastrofe na Kosovu**“, radeći na jačanju kapaciteta za procenu rizika od katastrofa i klimatskih promena, i identifikovanju prioriteta za informisanje o strategijama upravljanja rizicima od katastrofe i klimatskih promena i na razvoju programa. U okviru projekta urađen je *Izveštaj o proceni potreba nakon katastrofe* (LPDNA) i *Okvirni i akcioni plan za rani oporavak* (ERFAP), nakon jakih poplava u severnim opštinama Leposavić, Zubin Potok i Zvečan u proleće 2014. Takođe, zahvaljujući ovom projektu olakšan je prvi sastanak između svih vatrogasaca severnih opština i šefa Agencije za upravljanje kriznim situacijama / Ministarstva unutrašnjih poslova.

Projekat „Podrška sprovođenju politike i strategije šumarstva na Kosovu“ (završen) imao je za cilj povećanje doprinosa šumskog sektora privredi kroz održivo korišćenje šumskih resursa, uzimajući u obzir višenamenski šumarski sektor, uključujući i ekonomsku, socijalnu i ekološku korist, kao i doprinos ublažavanju klimatskih promena. Projekat su zajednički realizovali Organizacija za hranu i poljoprivredu UN i UNDP. Komponenta UNDP-

a imala je za cilj razvoj kapaciteta za upravljanje šumama u severnim opštinama, kao i identifikovanje i izgradnju veština potencijalnih korisnika, privatnih vlasnika šuma i potencijalnih preduzetnika u šumarskom sektoru za promovisanje aktivnih mera zapošljavanja. Ove mere bile su usmerene na mlade žene i muškarce, male farmere i druge ranjive grupe.

ANEKS 2 – PROGRAM RADIONICE

Empowered lives.
Resilient nations.

**Socijalna kohezija na Kosovu: Identifikacija faktora rizika sukoba i
Putevi potencijalnog odgovora
Strateški dijalog za pribavljanje informacija za analizu sukoba UNDP
Dnevni red radionice**

Ponedjeljak, 22. oktobar 2018, Hotel Priština	
08:45–09:00	Dolazak i registracija
09:00–09:15	Dobrodošlica <ul style="list-style-type: none"> • Alesandra Rokasalvo (Alessandra Roccasalvo , zamenica stalnog predstavnika u UNDP-u na Kosovu • Njena ekselencija, Karin Hernmarck Ahliny, ambasadorka Švedske (TBC
09:15–09:30	Zaokruživanje dana – Uvod
09:30–10:45	Sukobi i izgradnja mira na Kosovu – skeniranje konteksta <i>Stručni panelisti koji će izneti perspektive o trenutnom kontekstu na Kosovu nudeći uvid u faktore rizika i mogućnosti za unapređenje izgradnje mira i socijalne kohezije, nakon čega će uslediti plenarna diskusija.</i>
10:45–11:00	Čaj / kafa
11:00–13:00	Tematske grupe za raščlanjivanje različitih faktora (ekonomskih, socijalnih, ekoloških, političkih i regionalnih , koji oblikuju sukob i napetosti na Kosovu <i>Kao ključni doprinos UNDP-ovoj analizi sukoba, učesnici rade u grupama za prepoznavanje poveziavača (konektora i delilaca prisutnih u različitim sektorima u vezi sa dinamikom sukoba i mogućnostima za izgradnju mira i socijalnu koheziju.</i>
13:00–14:00	Ručak
14:00–15:15	Koji se potencijalni scenariji odvijaju? Koje intervencije mogu biti predviđene za unapređenje mira i socijalne kohezije na Kosovu? <i>Lagana diskusija kojom se identifikuju konektori i oni koji donose podele.</i>
15:15–15:30	Zaključak i završetak.

ANEKS 3 – RADIONICE ZA VALIDACIJU (POTVRĐIVANJE) REZULTATA ISTRAŽIVANJA/IZVEŠTAJA

Da bi se potvrdili nalazi izveštaja i da bi se osiguralo da stavovi budu pravilno predstavljeni, održane su četiri radionice o validaciji u Mitrovici i Prištini, uključujući ovde i Kosovski tim Ujedinjenih nacija (UNKT).

Zbog opsega metodologije, zaključci koji su predstavljeni ne mogu se smatrati reprezentativnim za stanovništvo Kosova i njegove zainteresovane aktere, ali nalazi ipak pružaju uvid koji će doprineti (UNDP/UNKT) identifikaciji budućih oblasti angažovanja u socijalnoj koheziji. Sledeća diskusija identifikovala je zapažanja podeljena tokom radionica i osnovnog istraživanja, sa daljom diskusijom i podacima prikupljenim tokom radionica za validaciju, koje su održane na Kosovu od 2. do 4. aprila 2019. FBA je takođe podržala radionice za validaciju planiranjem radionica, njihovim kreiranjem ili učešćem u tom procesu, kao i putem finansijske podrške.

Primedbe koje su iznete tokom radionica o validaciji dodatno se nadovezuju na izveštaj i potvrđuju urađene nalaze i zaključke. Radionicama validacije je prisustvovao 41 učesnik – ljudi koji predstavljaju nacionalne institucije, civilno društvo, predstavnici zajednice i međunarodnih organizacija. Učesnici sa prvih radionica u oktobru bili su snažno ohrabreni da prisustvuju kako bi potvrdili podatke i nalaze iz tih diskusija. Preko 60% učesnika bile su žene. U Mitrovici je većina učesnika predstavljala srpsku govornu zajednicu, a na ostalim radionicama većina je govorila albanski jezik. Na radionicama je, nažalost, nedostajalo učešće drugih kosovskih manjina. Prisustvovao je i niz predstavnika međunarodne zajednice. Mali broj učesnika predstavljao je mlade. Opet, nijedan predstavnik iz sfere religije nije bio prisutan ni na jednoj od radionica.

Izveštaj je predstavljen učesnicima, a potom se razgovaralo putem vođene diskusije (primer dnevnog reda jedne od radionica u Prilogu 4).

Sveukupno, učesnici su se složili sa nalazima izveštaja, razvijenim dijagramom koji opisuje sistemske faktore i teme povezane sa socijalnom kohezijom i glavnim preprekama, kao i moguće ključne ulazne tačke za jačanje socijalne kohezije na Kosovu. U vezi sa sistemskim pitanjima nedostatka procesa suočavanja sa prošlošću i nerešenog pitanja statusa Kosova, učesnici su se složili da se sve diskusije o socijalnoj koheziji i postojećim konfliktnim narativima vraćaju na jedno od ovih, ako ne i oba, uzajamno isprepletana pitanja. Iako se izveštaj usredsređivao na srpsku i albansku zajednicu, složili su se da će obe, uključujući manjinske zajednice, preneti narativ sukoba mlađoj generaciji. Dalje, učesnici su izjavili da postoji nedostatak istinske komunikacije između i unutar zajednica i da to često dovodi do prenošenja lažnih narativa. Pošto nije bilo procesa nacionalnog, sveobuhvatnog suočavanja sa prošlošću, činjenice i objektivna istorija nisu nužno saopštavane svim stranama i bilo je ograničenih napora za podsticanje pomirenja na centralnom nivou.

Učesnici su potvrdili da je rad na suočavanju sa prošlošću i tranzicionoj pravdi preduzet, kako na osnovnom nivou, od strane nevladinih organizacija i civilnog društva, tako i preko međunarodnih organizacija. Neki učesnici i članovi ovih organizacija smatrali su da nisu uvek dobro komunicirali o svom poslu i da, ako se komunikacija ne odvija, izgleda kao da

ništa nije učinjeno. To se odnosilo na aktivnosti tranzicione pravde, ali i na sudske postupke. Učesnici su konstatovali da su centralne i lokalne institucije takođe preduzele neke procese suočavanja sa prošlošću, ali je njihov delokrug bio ograničen. Učesnici su istakli regionalne aspekte suočavanja sa prošlošću i primetili da, mada je na Kosovu potreban nacionalni i sistemski proces, neki aspekti koji ometaju pomirenje, poput nestalih ili nedostatka pravde, sadrže regionalne elemente koji nisu bili u potpunosti uzeti u rešavanje.

Učesnici radionica su nerešeno pitanje statusa Kosova prihvatili kao sistemski faktor. Iako pitanje nerešenog statusa Kosova različito utiče na različite zajednice, učesnici su razumeli da to ima negativne posledice za sve zajednice. Učesnici su se takođe složili da izgleda da politički lideri podržavaju *status quo*, jer oni koriste trenutnu situaciju da bi legitimisali svoju vlast. Većina učesnika se takođe složila da se smatra da politički lideri ne poboljšavaju koheziju na Kosovu i kao takvi daju legitimitet i jačaju postojeći konfliktan narativ. Učesnici su takođe naveli zaključke izveštaja o političkom nepoverenju na lokalnom i centralnom nivou prema političkom rukovodstvu i složili se da je to izraz toga što politički lideri ne predstavljaju stavove ili potrebe građana. To zauzvrat produžava nedostatak poverenja u javne institucije i službe. Potvrđeno je da postoji percepcija da su politički lideri zabrinuti zbog stavki sa velikim efektom i dimenzijama poput EU integracija i liberalizacije viza, umesto o da se bave pitanjima koja svakodnevno pogađaju pojedince, poput obrazovanja, socijalnih usluga i zapošljavanja.

O tri teme identifikovane kroz radionice i izložene u izveštaju: političko liderstvo, stagnacija u odnosima u ekonomiji, upravljanju i socijalnim uslugama, kao i mogućnost okupljanja radi promene; neki učesnici su napomenuli da su ta pitanja oduvek smatrali sistemskim pitanjima, i bili su iznenađeni kada su videli odsustvo suočavanja sa prošlošću i pitanje statusa Kosova kao sistemskih faktore. To se pripisuje činjenici da nedostatak suočavanja sa prošlošću i pitanje statusa Kosova i dalje predstavljaju pitanja koja su bolna za rešavanje i koja su često vrlo politizovana. To je rezultiralo diskursom o socijalnoj koheziji i sprečavanju sukoba usredsređenom na pitanja koja se tiču nezaposlenosti i obrazovanja, a koja su u izveštaju identifikovana kao teme/simptomi sistemskih problema nesuočavanja sa prošlošću ili nerešenog pitanja statusa Kosova.

Neki učesnici su rekli da je potrebno mnogo više diskusija o ovim pitanjima, posebno što se tiče suočavanja sa prošlošću, i da će to biti jedini način da se napreduje. Iako se vodila rasprava o tome kako najbolje nastaviti suočavanje sa prošlošću i kako taj proces treba da izgleda u celini, svi učesnici su se složili da je proces suočavanja sa prošlošću neophodan.

Tokom rasprave o ulaznim tačkama medija i sektora pravde za socijalnu koheziju, učesnici su se složili da su to moguće ulazne tačke za dalju socijalnu koheziju, ali i izrazili oprez u pogledu obe stavke. U medijima je glavni korak diskusije taj da je komunikacija ključna za socijalnu koheziju. Kao što je ranije pomenuto u izveštaju, ako se rezultati ili rad ne saopšte dobro javnosti, možda neće ni postojati. Smatra se da, iako se mediji, i tradicionalni i društvene mreže, mogu koristiti za podsticanje socijalne kohezije, OCD/NVO često ne dobijaju prostor u tradicionalnim medijima. Kod tradicionalnih medija poput novina, izražena je zabrinutost povodom nedostatka etičnog izveštavanja, jer tradicionalni mediji često zavise od državnog finansiranja. Mediji koji se finansiraju od države imaju mnogo veći javni doseg i često oblikuju javno mnjenje. Na društvenim mrežama izražena je

zabrinutost zbog lažnih vesti i nedostatka kontrole. Prema mišljenju učesnika, društvene mreže se često koriste za produblјivanje narativa sukoba i podsticanje mržnje. Učesnici su konstatovali da mediji imaju potencijal za dalju socijalnu koheziju, ali da su potrebni obuka za novinare i mehanizmi nadzora.

Učesnici, primećujući različite preduslove, poput pitanja zaostalih nerešenih predmeta, nedostatka pravnog izvršenja i nedostatka profesionalizma, takođe su potvrdili sektor pravde kao ulaznu tačku za socijalnu koheziju. Primećeno je da su zakoni dobro razvijeni i dobro napisani, ali pitanje primene je pitanje za sve zajednice. Nekoliko puta navedeni su Zakon o ravnopravnosti polova i Zakon o službenim jezicima kao primeri dobro napisanih zakona koji se ne sprovode u potpunosti.

Pitanje jezika se postavljalo u više navrata i u vezi sa više aspekata, kako u politici i medijima, tako i sukobima i pravosudnom sektoru. Učesnici iz obe zajednice smatrali su da je jezik faktor koji ometa društvenu koheziju. Mlađa generacija često ne može da komunicira sa pripadnicima drugih zajednica, što otežava raspravu o teškim temama i prošlim pričama, ali pitanje je mnogo dublje od pitanja prevođenja i zakona o službenim jezicima. Iako bi svi javni dokumenti trebalo da budu dostupni i na albanskom i na srpskom, učesnici su primetili da to često nije slučaj. Učesnici su otvoreno govorili o lošem prevođenju nekih zakona, presuda suda i o nedostatku opštinskih usluga dostupnih na određenim jezicima, kao i o tome kako je to bitan faktor koji sprečava socijalnu koheziju. Učesnici su izjavili da često nema dovoljno obučanih prevodilaca, jer najbolji imaju tendenciju da idu u privatni sektor ili u međunarodne organizacije, te da prevodi nisu profesionalno obavljani. Oni su zatražili da se prevodilačko osoblje, posebno na opštinskom i centralnom nivou, dodatno profesionalizuje i da se proverii kvalitet dokumenata pre nego što budu objavljeni. Časovi jezika, posebno za omladinu, takođe su pominjani nekoliko puta, i iako neki postoje, činilo se da postoji veća potražnja od onoga što je bilo dostupno. Treba napomenuti da se u izveštaju koji je proizašao iz Foruma UNMIK-a za izgradnju poverenja, koji je održan u Ljubljani 6. do 8. maja 2018, navodi poštovanje jezika kao prvih šest preporuka koje dolaze iz grupe za dobro upravljanje i pristup uslugama.⁹⁴

Iako su žene i mladi vrednovani i potvrđeni kao konstruktivni akteri socijalne kohezije, diskutovalo se o nedostatku njihove zastupljenosti u političkoj sferi kao kočnici njihovog punog doprinosa.

Poslovni sektor identifikovan je kao moguća treća ulazna tačka za socijalnu koheziju. Iako su poslovni sektor i ekonomska razmena oduvek postojali između svih zajednica, sugerisano je da to treba da se dodatno istraži, i da se vidi da li se neki od tih poslovnih modela mogu koristiti za podsticanje i povećanje socijalne kohezije.

---

⁹⁴ Izveštaj foruma (2018), *Forum Ujedinjenih nacija za izgradnju poverenja Kosova*, april 2019, https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/un_kosovo_trust-building_forum_2018_final_report.pdf.

Dalji doprinosi

UNHCR je predložio da za povećanje socijalne kohezije mora promovisati smisleno učešće i uključivanje dobrovoljnih povratnika, raseljenih lica, osoba u riziku od bezdržavnosti, izbeglica i marginalizovanih zajednica u razvojne programe, sa posebnim fokusom na pružanje inkluzivnog obrazovanja, zapošljavanja, ekonomskih i profesionalnih prilika i mogućnosti. Konkretno, poseban fokus treba usmeriti prema 400 osoba smeštenih u kolektivnim prihvatilištima u regionima Gnjilana, Mitrovice i Prištine. Kao rezultat inicijativa za suživot za navedene kategorije, a na osnovu njihovih potreba, trebalo bi da postoje jednake mogućnosti za projekte integracije i razvoja zajednice, kao i za ostale građane. U oblastima stanovanja, zemljišta i imovine, UNHCR nastavlja da podstiče adekvatna stambena rešenja omogućavajući smislen izbor raseljenim licima da postignu trajna rešenja.

UNKT tim, poput IPKO fondacije, dao je razne primere već postojećih mehanizama koji povećavaju socijalnu koheziju, posebno DokuTech, Dokufest, Thermokiss, Prištinski Harckespace (besplatni kursevi jezika), FLOSK, Multietnički teniski teren u Čaglavici i Rock škola u Mitrovici.

ANEKS 4 – DNEVNI RED RADIONICE O VALIDACIJI

Empowered lives.
Resilient nations.

Dnevni red Socijalna kohezija na Kosovu: Identifikacija pokretača sukoba i potencijalnih puteva reagovanja Faza II

MESTO: Hotel Sirius, ulica Agim Ramadani, Priština

Utorak, 2. april 2019.

Utorak, 2. april 2019.	
08:45–09:00	Dolazak i registracija
09:00–09:30	Pozdravi i uvodne reči <ul style="list-style-type: none"> Gđa Marta K. Gazideda, menadžerka programa upravljanja i izgradnje mira / zamenica koordinatora programa u UNDP-u na Kosovu Gđa Helena Vaskez (Vazquez , Akademija Folke Bernadotte
09:30–10:00	Predstavljanje završnog izveštaja „Socijalna kohezija na Kosovu“ <ul style="list-style-type: none"> Ključni nalazi
10:00–11:45	Vođena diskusija <ul style="list-style-type: none"> Opšte povratne informacije o nalazima Odgovor na ključne elemente konceptualnog okvira socijalne kohezije Preciziranje ulaznih tačaka utvrđenih istraživanjem
11:45–12:00	Zaključak i završetak